

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Υπάρχουν κάποιες στιγμές στην Ιστορία όπου φαίνεται πως οι άνθρωποι σε όλο τον κόσμο ξεσηκώνονται, για να πουν ότι *κάτι δεν πάει καλά*, για να ζητήσουν αλλαγές. Αυτό συνέβη τα ταραχώδη έτη 1848 και 1968. Καθεμία απ' αυτές τις ταραγμένες χρονιές σηματοδότησε την έναρξη μιας νέας εποχής. Το έτος 2011 ίσως αποδειχτεί μία ακόμη στιγμή σαν κι εκείνες.

Μια νεανική εξέγερση που ξεκίνησε από την Τυνησία, μια μικρή χώρα στα παράλια της Βόρειας Αφρικής, εξαπλώθηκε στην κοντινή Αίγυπτο, κι έπειτα σε άλλες χώρες της Μέσης Ανατολής. Σε κάποιες περιπτώσεις η σπίθα του ξεσηκωμού φάνηκε προς στιγμήν να κατασβήνεται. Σε άλλες, ωστόσο, μικρές εξεγέρσεις επέσπευσαν κατακλυσμιαίες κοινωνικές αλλαγές, ανατρέποντας εδραιωμένους δικτάτορες, όπως ο Χόσνι Μουμπάρακ της Αιγύπτου και ο Μουαμάρ Καντάφι της Λιβύης. Σύντομα, ο κόσμος στην Ισπανία και την Ελλάδα, το Ηνωμένο Βασίλειο και τις Ηνωμένες Πολιτείες, καθώς και σε άλλες χώρες ανά τον κόσμο, είχε τους δικούς του λόγους να βγει στους δρόμους.

Σε όλη τη διάρκεια του 2011 αποδεχόμουν μετά χαράς προσκλήσεις για να μεταβώ στην Αίγυπτο, την Ισπανία και την Τυνησία, και συναντήθηκα με διαδηλωτές στο πάρκο Μπουέν Ρετίρο της Μαδρίτης, στο πάρκο Ζουκότι της Νέας Υόρκης, και στο Κάιρο, όπου μίλησα με νεαρούς, άντρες και γυναίκες, που είχαν βρεθεί στην πλατεία Ταχρίρ.

Καθώς μιλούσαμε, κατάλαβα ότι ενώ οι αιτίες δυσαρέσκειας ποικίλλαν από χώρα σε χώρα, και, πιο συγκεκριμένα, ότι οι αιτίες πολιτικής δυσαρέσκειας στη Μέση Ανατολή διέφεραν πολύ από εκείνες στη Δύση, υπήρχαν κάποια κοινά μοτίβα. Όλοι συμφωνούσαν ότι το οικονομικό και πολιτικό σύστημα είχε αποτύχει από πολλές απόψεις και ότι αμφότερα ήταν κατά βάση άδικοα.

Οι διαδηλωτές είχαν δίκιο ότι κάτι πήγαινε στραβά. Το χάσμα ανάμεσα στο τι υποτίθεται ότι κάνουν τα οικονομικά και πολιτικά μας συστήματα –στο τι μας έλεγαν ότι έκαναν– και στο τι πραγματικά κάνουν μεγάλωσε πάρα πολύ για να μπορούμε να το αγνοήσουμε. Οι ανά τον κόσμο κυβερνήσεις δεν αντιμετώπιζαν βασικά οικονομικά προβλήματα, συμπεριλαμβανομένης της επίμονης ανεργίας· και καθώς οι οικογενειακές αξίες του δικαίου θυσιάζονταν στην απληστία κάποιων λίγων, παρά τα βαρύγδουπα λόγια περί του αντιθέτου, το αίσθημα της αδικίας μετατράπηκε σε αίσθημα προδοσίας.

Ήταν κατανοητό να ξεσηκωθεί η νεολαία ενάντια στους δικτάτορες της Τυνησίας και της Αιγύπτου. Οι νέοι είχαν μπουχτίσει με τους γηραιούς αρτηριοσκληρωτικούς ηγέτες που προστάτευαν τα συμφέροντά τους σε βάρος της υπόλοιπης κοινωνίας. Δεν είχαν ευκαιρίες να ζητήσουν αλλαγή μέσω δημοκρατικών διαδικασιών. Όμως και οι εκλογικές πολιτικές διαδικασίες είχαν αποτύχει στις δημοκρατίες της Δύσης. Ο πρόεδρος των ΗΠΑ, Μπάρακ Ομπάμα, είχε υποσχεθεί «αλλαγή στην οποία μπορείτε να πιστέψετε», αλλά στη συνέχεια ακολούθησε οικονομική πολιτική που, για πολλούς Αμερικανούς, φάνταζε σαν μια απ’ τα ίδια.

Κι όμως στις Ηνωμένες Πολιτείες και αλλού υπήρχαν σημάδια ελπίδας στην εικόνα των νεαρών που διαδήλωναν μαζί με τους γονείς, τους παππούδες και τους δασκάλους τους. Δεν ήταν ούτε επαναστάτες ούτε αναρχικοί. Δεν προσπαθούσαν να ανατρέψουν το σύστημα. Εξακολουθούσαν να πιστεύουν ότι η εκλογική διαδικασία *θα μπορούσε* να λειτουργήσει, αρκεί οι κυβερνήσεις να θυμούνταν ότι έχουν να λογοδοτήσουν ενώπιον του λαού. Οι διαδηλωτές βγήκαν στους δρόμους προκειμένου να ωθήσουν το σύστημα προς την αλλαγή.

Το όνομα που διάλεξαν οι νεαροί Ισπανοί διαδηλωτές για το κίνημά τους, που ξεκίνησε στις 15 Μαΐου, ήταν «los indignados», δηλαδή «αγανακτισμένοι». Ήταν αγανακτισμένοι επειδή πάρα πολλοί υπέφεραν πάρα πολύ –χαρακτηριστικό παράδειγμα το ποσοστό ανεργίας των νέων που ξεπερνά το 40% από το 2008 οπότε ξεκίνησε η κρίση– εξαιτίας αδικημάτων που διαπράχθηκαν από τους ανθρώπους του χρηματοπιστωτικού τομέα. Στις Ηνωμένες Πολιτείες το κίνημα «Καταλάβετε τη Γουόλ Στριτ» απηχούσε την ίδια επωδό. Το άδικο μιας κατάστασης όπου πάρα πολλοί έχασαν τα σπίτια και τις δουλειές τους, ενώ οι τραπεζίτες απολάμβαναν μεγάλα μπόνους, ήταν λογικό να ερεθίζει.

Όμως οι εκδηλώσεις διαμαρτυρίας στις ΗΠΑ σύντομα έπαψαν να εστιάζουν στη Γουόλ Στριτ και στράφηκαν προς τις ευρύτερες ανισότητες της αμερικανικής κοινω-

νίας. Σύνθημά τους έγινε το «99%». Οι διαδηλωτές που υιοθέτησαν αυτό το σύνθημα απηχούσαν τον τίτλο ενός άρθρου που έγραψα στο περιοδικό *Vanity Fair* με τίτλο «Του 1%, για το 1%, από το 1%»,¹ όπου περιέγραφα την τεράστια αύξηση της ανισότητας στις Ηνωμένες Πολιτείες και ένα πολιτικό σύστημα το οποίο φαινόταν να δίνει δυσανάλογα δυνατή φωνή σε εκείνους που βρίσκονταν στην κορυφή.²

Τρεις κεντρικές ιδέες απηχούσαν ανά τον κόσμο: ότι οι αγορές δεν λειτουργούσαν όπως θα έπρεπε να λειτουργούν, μιας και προφανώς δεν ήταν ούτε αποτελεσματικές ούτε σταθερές³ ότι το πολιτικό σύστημα δεν είχε διορθώσει τις αποτυχίες της αγοράς· και ότι τα οικονομικά και πολιτικά συστήματα ήταν κατά βάση άδικα. Ενώ αυτό το βιβλίο επικεντρώνεται στην υπέρμετρη ανισότητα που χαρακτηρίζει σήμερα τις Ηνωμένες Πολιτείες και κάποιες άλλες προηγμένες βιομηχανικές χώρες, εξηγεί πώς αλληλοσυνδέονται, σε τελική ανάλυση, μεταξύ τους οι τρεις αυτές κεντρικές ιδέες: η ανισότητα είναι αίτιο και συνέπεια της αποτυχίας του πολιτικού συστήματος, και συμβάλλει στην αστάθεια του οικονομικού μας συστήματος, το οποίο με τη σειρά του συμβάλλει στην αύξηση της ανισότητας – ένας φαύλος καθοδικός κύκλος, στον οποίο έχουμε βυθιστεί και από τον οποίο μπορούμε να βγούμε μόνο με συντονισμένα μέτρα πολιτικής που περιγράψω στη συνέχεια.

Προτού επικεντρώσουμε την προσοχή μας στην ανισότητα, θέλω να παρουσιάσω τη γενική εικόνα, περιγράφοντας τις γενικότερες αποτυχίες του οικονομικού μας συστήματος.

Η αποτυχία των αγορών

Είναι σαφές ότι οι αγορές δεν λειτουργούν όπως μας λένε οι ένθερμοι υποστηρικτές τους. Οι αγορές υποτίθεται ότι χαρακτηρίζονται από σταθερότητα, όμως η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση απέδειξε ότι μπορεί να χαρακτηρίζονται από μεγάλη αστάθεια, με καταστροφικές συνέπειες. Οι τραπεζίτες είχαν βάλει στοιχήματα τα οποία, εάν δεν τους συνέδραμε το κράτος, θα τους είχαν παρασύρει στον πάτο μαζί με το σύνολο της οικονομίας. Όμως μια πιο προσεκτική ματιά στο *σύστημα* έδειξε ότι αυτό δεν ήταν τυχαίο: οι τραπεζίτες είχαν κίνητρα για να συμπεριφέρονται έτσι.

Υποτίθεται ότι το προτέρημα της αγοράς είναι η αποδοτικότητά της. Όμως είναι προφανές ότι η αγορά δεν λειτουργεί αποδοτικά. Ο πλέον στοιχειώδης νόμος των οικονομικών –απαραίτητος για να λειτουργεί αποδοτικά η οικονομία– είναι ότι η

ζήτηση ισούται με την προσφορά. Ζούμε, όμως, σε έναν κόσμο όπου υπάρχουν τεράστιες ανικανοποίητες ανάγκες – επενδύσεις τέτοιες ώστε οι φτωχοί να γλιτώσουν απ' τη φτώχεια, να στηριχθεί η ανάπτυξη στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες της Αφρικής ή άλλων ηπείρων, να ανασκευαστεί η παγκόσμια οικονομία προκειμένου να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις από την άνοδο της θερμοκρασίας του πλανήτη. Παράλληλα, υπάρχει πλήθος πόρων που δεν αξιοποιούνται στο μέγιστο των δυνατοτήτων τους – εργάτες και μηχανήματα που παραμένουν σε αδράνεια ή δεν παράγουν σύμφωνα με τις δυνατότητές τους. Η ανεργία –η ανικανότητα της αγοράς να παράγει θέσεις απασχόλησης για τόσο πολλούς πολίτες– είναι η χειρότερη από τις αποτυχίες της αγοράς, ο σημαντικότερος παράγοντας περιορισμού της αποδοτικότητας και σημαντική αιτία ανισότητας.

Τον Μάρτιο του 2012 σχεδόν 24 εκατομμύρια Αμερικανοί που θα ήθελαν να εργαστούν με πλήρη απασχόληση αδυνατούσαν να βρουν δουλειά.⁴

Στις Ηνωμένες Πολιτείες πετάμε εκατομμύρια ανθρώπους έξω από τα σπίτια τους. Έχουμε άδεια σπίτια και άστεγους.

Αλλά ακόμα και πριν από την κρίση η αμερικανική οικονομία δεν προσέφερε όσα είχε υποσχεθεί: παρ' ότι το ΑΕΠ αυξανόταν, *οι περισσότεροι πολίτες έβλεπαν το βιοτικό τους επίπεδο να υποβαθμίζεται*. Όπως δείχνει το Κεφάλαιο Ι, τα εισοδήματα των περισσότερων αμερικανικών οικογενειών, προσαρμοσμένα με βάση τον πληθωρισμό, ήταν, ακόμα και πριν από την επέλευση της ύφεσης, χαμηλότερα απ' ό,τι μία δεκαετία νωρίτερα. Οι ΗΠΑ είχαν δημιουργήσει μια θαυμαστή οικονομική μηχανή, η οποία, όμως, προφανώς έφερνε αποτελέσματα μόνο για όσους βρίσκονταν στην κορυφή.

Διακυβεύονται πάρα πολλά

Το βιβλίο αυτό έχει ως θέμα το γιατί το οικονομικό μας σύστημα είναι αποτυχημένο σε ό,τι αφορά τους περισσότερους Αμερικανούς, γιατί αυξάνεται σε τέτοιο βαθμό η ανισότητα και ποιες είναι οι σχετικές επιπτώσεις. Η βασική θέση είναι ότι πληρώνουμε πολύ μεγάλο τίμημα για την ανισότητα – έχουμε ένα οικονομικό σύστημα που χαρακτηρίζεται από μειωμένη σταθερότητα και αποδοτικότητα, καθώς και μειωμένους ρυθμούς μεγέθυνσης, και μια δημοκρατία που κινδυνεύει. Διακυβεύονται, όμως, ακόμα περισσότερα: επειδή το οικονομικό μας σύστημα θεωρείται αποτυχημένο σε ό,τι αφορά τους περισσότερους πολίτες, και επειδή το πολιτικό μας σύστημα φαίνεται

αιχμάλωτο οικονομικών συμφερόντων, η εμπιστοσύνη στη δημοκρατία μας και στην οικονομία της αγοράς θα φθίνει παράλληλα με την παγκόσμια επιρροή μας. Καθώς θα γίνεται αντιληπτό το γεγονός ότι δεν είμαστε πια η χώρα των ευκαιριών, και ότι ακόμα και το κράτος δικαίου και το σύστημα απονομής δικαιοσύνης, για τα οποία ανέκαθεν καμαρώναμε, έχουν υπονομευθεί, μπορεί να τεθεί σε κίνδυνο ακόμα και το αίσθημα της εθνικής μας ταυτότητας.

Σε κάποιες χώρες το κίνημα «Καταλάβετε τη Γουόλ Στριτ» συνδέεται στενά με το κίνημα κατά της παγκοσμιοποίησης. Έχουν κάποια κοινά: την πεποίθηση ότι, όχι μόνο κάτι πηγαίνει στραβά με το σύστημα, αλλά και ότι η αλλαγή είναι εφικτή. Το πρόβλημα, ωστόσο, δεν είναι ότι η παγκοσμιοποίηση είναι κάτι κακό ή λάθος, αλλά ότι οι κυβερνήσεις τη διαχειρίζονται με εξαιρετικά ανεπαρκή τρόπο – κυρίως προς όφελος ειδικών συμφερόντων. Η αλληλοσύνδεση λαών, χωρών και οικονομιών από όλο τον κόσμο είναι μια εξέλιξη που μπορεί να χρησιμοποιηθεί αποτελεσματικά τόσο για να προαγάγει την ευημερία όσο και για να διασπείρει απληστία και δυστυχία. Το ίδιο ισχύει για την οικονομία της αγοράς: οι αγορές έχουν τεράστια δύναμη, αλλά δεν έχουν έμφυτο ηθικό χαρακτήρα. Πρέπει να αποφασίσουμε πώς θα τις χειριστούμε. Η σημαντικότερη συνεισφορά των αγορών ήταν ότι έπαιξαν κεντρικό ρόλο στην εκπληκτική βελτίωση της παραγωγικότητας και στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου που σημειώθηκαν τα τελευταία διακόσια χρόνια – βελτιώσεις που ξεπερνούσαν κατά πολύ τις αντίστοιχες των δύο προηγούμενων χιλιετιών. Σημαντικό ρόλο, όμως, σε αυτές τις θετικές εξελίξεις έπαιξε και το κράτος, γεγονός που οι υπέρμαχοι της ελεύθερης αγοράς αμελούν, κατά κανόνα, να αναγνωρίσουν. Από την άλλη, οι αγορές μπορεί να οδηγήσουν σε συγκέντρωση του πλούτου, μετακύλιση του περιβαλλοντικού κόστους στην κοινωνία και εκμετάλλευση του εργαζομένου και του καταναλωτή. Για όλους τους παραπάνω λόγους, είναι ολοφάνερο ότι οι αγορές πρέπει να χαλιναγωγηθούν και να περιοριστούν προκειμένου να διασφαλίζεται ότι λειτουργούν προς όφελος των περισσότερων πολιτών. Και αυτό πρέπει να γίνεται επανειλημμένα, για να διασφαλίζεται ότι θα συνεχίσουν να λειτουργούν έτσι. Αυτό συνέβη στις Ηνωμένες Πολιτείες κατά την εποχή του Προοδευτισμού (δεκαετίες 1890-1920) όταν θεσπίστηκε πρώτη φορά νομοθεσία περί ανταγωνισμού. Συνέβη την εποχή του Νιου Ντιλ, όταν θεσπίστηκαν οι νόμοι περί κοινωνικής ασφάλισης, απασχόλησης και ελάχιστου μισθού. Το μήνυμα του κινήματος «Καταλάβετε τη Γουόλ Στριτ» –και πάρα πολλών άλλων ανθρώπων που διαμαρτύρονται ανά τον κόσμο– είναι ότι οι αγορές πρέπει να χαλιναγωγηθούν και να περιοριστούν για μία ακόμη φορά. Στην αντίθετη περίπτωση οι συνέπειες θα

είναι σοβαρές: σε μια ουσιαστική δημοκρατία, όπου η φωνή του απλού πολίτη μπορεί να ακουστεί, δεν είναι δυνατόν να διατηρήσουμε ένα σύστημα ανοιχτής και παγκοσμιοποιημένης αγοράς, τουλάχιστον με τη μορφή που το ξέρουμε, αν κάθε χρόνο το σύστημα αυτό φέρνει τους πολίτες σε ακόμα χειρότερη μοίρα. Κάτι από τα δύο θα πρέπει να αλλάξει – είτε το πολιτικό μας σύστημα είτε το οικονομικό.

Ανισότητα και αδικία

Από μόνες τους οι αγορές, ακόμα και όταν χαρακτηρίζονται από σταθερότητα, συχνά οδηγούν σε υψηλά επίπεδα ανισότητας, αποτελέσματα που γενικά θεωρούνται άδικα. Πρόσφατες έρευνες στους τομείς των οικονομικών και της ψυχολογίας (αναλύονται στο κεφάλαιο 6) έχουν δείξει τη σπουδαιότητα που προσδίδουν τα άτομα στην έννοια του δικαίου. Η αίσθηση ότι τα πολιτικά και οικονομικά συστήματα ήταν άδικα πυροδοτεί, περισσότερο από καθετί άλλο, τις εκδηλώσεις διαμαρτυρίας σε όλο τον κόσμο. Στην Τυνησία και την Αίγυπτο και σε άλλα μέρη της Μέσης Ανατολής το πρόβλημα δεν ήταν ότι οι δουλειές ήταν δυσεύρετες, αλλά το ότι όσες ήταν διαθέσιμες κατέληγαν σε εκείνους που είχαν μέσο.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ευρώπη τα πράγματα φαίνονταν πιο δίκαια, επιφανειακά όμως. Όσοι αποφοιτούσαν από τα καλύτερα σχολεία με τους καλύτερους βαθμούς είχαν περισσότερες ευκαιρίες να χτυπήσουν τις καλές δουλειές. Όμως το παιχνίδι ήταν στημένο, επειδή οι εύποροι γονείς έστελναν τα παιδιά τους στα καλύτερα νηπιαγωγεία, τα καλύτερα δημοτικά και γυμνάσια, και οι μαθητές αυτοί είχαν πολύ περισσότερες πιθανότητες να μπουν στα κορυφαία πανεπιστήμια.

Οι Αμερικανοί αντιλήφθηκαν ότι οι διαδηλωτές του κινήματος «Καταλάβετε τη Γουόλ Στριτ» απευθύνονταν στις *δικές τους* αξίες, και γι' αυτό, παρ' όλο που ο αριθμός των ατόμων που διαδήλωναν μπορεί να ήταν σχετικά μικρός, τα δύο τρίτα των Αμερικανών δήλωναν ότι τους υποστήριζαν. Αν υπήρχε οποιαδήποτε αμφιβολία γι' αυτή την υποστήριξη, η ικανότητα των διαδηλωτών να συγκεντρώσουν, σχεδόν εν μια νυκτί, 300.000 υπογραφές προκειμένου να μπορέσουν να συνεχιστούν οι εκδηλώσεις διαμαρτυρίας τους, όταν ο Μάικλ Μπλούμπεργκ, ο δήμαρχος της Νέας Υόρκης, πρότεινε να κλείσει τον καταυλισμό τους στο πάρκο Ζουκότι, κοντά στη Γουόλ Στριτ, έδειξε το αντίθετο.⁵ Και η υποστήριξη δεν προήλθε μόνον από τους φτωχούς και δυσσαρεστημένους. Παρά το γεγονός ότι η αστυνομία ίσως επέδειξε υπερβολική

σκληρότητα απέναντι στους διαδηλωτές στο Όκλαντ –πράγμα που απ’ ό,τι φαίνεται πίστευαν τα 30.000 άτομα που συμμετείχαν στις εκδηλώσεις διαμαρτυρίας την επομένη της βίαιης διάλυσης της κατασκήνωσης που είχε στηθεί στο κέντρο της πόλης–, αξίζει να σημειωθεί ότι κάποιιοι από τους αστυνομικούς εξέφρασαν την υποστήριξη τους προς τους διαδηλωτές.

Η χρηματοπιστωτική κρίση επέτρεψε να γίνει αντιληπτό ότι το οικονομικό μας σύστημα δεν είναι μόνο ασταθές και αναποτελεσματικό, αλλά είναι και κατά βάση άδικο. Πράγματι, σύμφωνα με πρόσφατη δημοσκόπηση, την επαύριον της κρίσης (και της αντίδρασης των κυβερνήσεων Μπους και Ομπάμα) σχεδόν το 50% των ερωτώμενων εξέφρασε αυτή την άποψη.⁶ Δικαίως εκλαμβάνόταν ως κατάφωρα άδικο το γεγονός ότι πολλοί από τον χρηματοπιστωτικό τομέα (στους οποίους χάριν συντομίας θα αναφέρομαι συχνά με τον όρο «τραπεζίτες») αποχώρησαν με υπερμεγέθη μπόνους, ενώ όσοι υπέφεραν από την κρίση που προκάλεσαν αυτοί οι τραπεζίτες συνέχισαν να μην έχουν δουλειά· ή ότι το κράτος διέσωσε τις τράπεζες, αλλά ήταν απρόθυμο να επεκτείνει την ασφάλιση κατά της ανεργίας για εκείνους που, χωρίς να ευθύνονται οι ίδιοι, αδυνατούσαν να βρουν δουλειά μετά από μήνες και μήνες αναζήτησης⁷ ή ότι το κράτος δεν πρόσφερε παρά μόνο μια συμβολική βοήθεια στα εκατομμύρια των ανθρώπων που έχαναν τα σπίτια τους. Όσα συνέβησαν καταμεσής της κρίσης κατέστησαν σαφές ότι τις σχετικές αμοιβές δεν τις καθόριζε η συνεισφορά στην κοινωνία, αλλά κάτι άλλο: οι τραπεζίτες εισέπρατταν μεγάλες αμοιβές, παρ’ όλο που η συνεισφορά τους στην κοινωνία –ακόμα και στις εταιρείες τους– ήταν *αρνητική*. Ο πλούτος που προσφερόταν στις ελίτ και τους τραπεζίτες φαινόταν να προκύπτει από την ικανότητα και την προθυμία τους να εκμεταλλευτούν τους άλλους.

Μια πτυχή της έννοιας του δικαίου που είναι βαθιά ριζωμένη στις αμερικανικές αξίες είναι η ευκαιρία. Η Αμερική πάντα θεωρούσε ότι είναι χώρα *ίσων ευκαιριών*. Οι ιστορίες του Οράτιου Άλγκερ, με άτομα που ξεκινούν από τον πάτο και φτάνουν στην κορυφή, αποτελούν κομμάτι του αμερικανικού φολκλόρ. Αλλά, όπως θα εξηγήσω στο κεφάλαιο I, το αμερικανικό όνειρο, σύμφωνα με το οποίο η χώρα ήταν μια γη γεμάτη ευκαιρίες, άρχισε, σε ολόένα και μεγαλύτερο βαθμό, να θυμίζει ακριβώς αυτό: ένα όνειρο, ένα μύθο που τροφοδοτούνταν από ανέκδοτα και διηγήσεις, αλλά δεν στηριζόταν από δεδομένα. Οι πιθανότητες που έχει ένας Αμερικανός πολίτης να φτάσει από τον πάτο στην κορυφή είναι λιγότερες από εκείνες που έχουν οι πολίτες σε άλλες προηγμένες βιομηχανικές χώρες.

Υπάρχει κι ένας αντίστοιχος μύθος –απ’ τα αλώνια στα σαλόνια μέσα σε τρεις γε-

νιές— που υποδηλώνει ότι όσοι βρίσκονται στην κορυφή πρέπει να δουλέψουν σκληρά για να μείνουν εκεί· αν όχι, τότε σύντομα (οι ίδιοι ή οι απόγονοί τους) θα πάρουν τον κατήφορο. Όπως όμως θα εκθέσουμε λεπτομερώς στο κεφάλαιο Ι, πρόκειται επίσης κατά κύριο λόγο για μύθο, μιας και, κατά πάσα πιθανότητα, τα παιδιά όσων βρίσκονται στην κορυφή θα παραμείνουν στην κορυφή.

Από μία άποψη, οι νεαροί διαδηλωτές στην Αμερική και σε όλο τον κόσμο πήραν τοις μετρητοίς όσα άκουσαν από τους γονείς και τους παππούδες τους – όπως έκανε η αμερικανική νεολαία πριν από πενήντα χρόνια, στο πλαίσιο του κινήματος για τα πολιτικά δικαιώματα. Τότε εξέταζαν διεξοδικά τις αξίες της *ισότητας*, του *δικαίου* και της *δικαιοσύνης* αναφορικά με τη μεταχείριση που επεφύλασσε η χώρα στους Αφροαμερικανούς, κι έβρισκαν τις πολιτικές της λειψές στο ζύγι. Τώρα εξετάζουν διεξοδικά τις ίδιες αξίες με βάση το πώς λειτουργεί το οικονομικό και δικαστικό μας σύστημα, και βρίσκουν το σύστημα λειψό στο ζύγι σε ό,τι αφορά τους φτωχούς και μικρομεσαίους Αμερικανούς – όχι μόνο τις μειονότητες, αλλά τους *περισσότερους* Αμερικανούς, κάθε κοινωνικής προέλευσης.

Αν ο πρόεδρος Ομπάμα και το σύστημα των δικαστηρίων μας είχαν βρει «ένοχους» κάποιες αδικοπραγίας όσους έφεραν την οικονομία στο χείλος της καταστροφής, τότε ίσως να μπορούσαμε να πούμε ότι το σύστημα λειτουργεί. Θα υπήρχε, τουλάχιστον, κάποια αίσθηση λογοδοσίας. Στην πραγματικότητα, ωστόσο, εκείνοι που θα έπρεπε να καταδικαστούν συνήθως δεν έβλεπαν καν να τους απαγγέλλονται κατηγορίες, ενώ, όταν αυτό συνέβαινε, κατά κανόνα κρίνονταν αθώοι ή τουλάχιστον δεν καταδικάζονταν. Μερικοί από τον τομέα των κεφαλαίων αντιστάθμισης κινδύνων καταδικάστηκαν στη συνέχεια για κατάχρηση εμπιστευτικής πληροφόρησης, όμως πρόκειται για υπόθεση δευτερεύουσας σημασίας, σχεδόν αντιπερισπασμό. Την κρίση δεν την προκάλεσε ο κλάδος των κεφαλαίων αντιστάθμισης κινδύνων. Οι τράπεζες την προκάλεσαν. Και οι τραπεζίτες είναι εκείνοι που μένουν ελεύθεροι, σχεδόν μέχρι τον τελευταίο.

Αν κανείς δεν είναι υπόλογος, αν κανένα άτομο δεν μπορεί να *κατηγορηθεί* για όσα συνέβησαν, σημαίνει ότι το πρόβλημα έγκειται στο οικονομικό και πολιτικό σύστημα.

Από την κοινωνική συνοχή στον ταξικό πόλεμο

Το σύνθημα «Είμαστε το 99%» ίσως σηματοδότησε ένα σημαντικό σημείο καμπής

στη δημόσια συζήτηση περί ανισότητας στις Ηνωμένες Πολιτείες. Οι Αμερικανοί ανέκαθεν απέφευγαν την ταξική ανάλυση· μας άρεσε να πιστεύουμε ότι η Αμερική είναι μια χώρα της μεσαίας τάξης, και ότι αυτή η πεποίθηση μας κρατά δεμένους. Δεν θα έπρεπε να υπάρχουν διχασμοί ανάμεσα στις ανώτερες και τις κατώτερες τάξεις, ανάμεσα στην μπουρζουαζία και τους εργάτες.⁸ Αν, όμως, με τον όρο ταξική κοινωνία εννοούμε μια κοινωνία όπου οι προοπτικές ανόδου όσων βρίσκονται στον πάτο είναι περιορισμένες, τότε η Αμερική μπορεί να έχει καταντήσει ακόμα πιο ταξική από την παλιά Ευρώπη, και οι διχασμοί είναι πλέον ακόμα πιο έντονοι απ’ ό,τι ήταν εκεί.⁹ Όσοι ανήκουν στο 99% μένουν πιστοί στην παράδοση του «είμαστε όλοι μέλη της μεσαίας τάξης», με μια μικρή τροποποίηση: παραδέχονται ότι στην πραγματικότητα δεν κινούνται όλοι μαζί προς τα πάνω. Η συντριπτική πλειονότητα υποφέρει μαζί, ενώ όσοι βρίσκονται στην κορυφή –το 1%– ζουν μια διαφορετική ζωή. Το «99%» σηματοδοτεί μια απόπειρα να σφυρηλατηθεί ένας νέος συνασπισμός – ένα νέο αίσημα εθνικής ταυτότητας, βασισμένο όχι στο μύθευμα της οικουμενικής μεσαίας τάξης, αλλά στο γεγονός ότι εντός της οικονομίας και της κοινωνίας μας υπάρχουν οικονομικές διαχωριστικές γραμμές.

Επί χρόνια υπήρχε μια συμφωνία ανάμεσα στην κορυφή και την υπόλοιπη κοινωνία μας, η οποία είχε περίπου ως εξής: εμείς θα σας παρέχουμε θέσεις απασχόλησης και ευημερία, κι εσείς θα μας αφήνετε να αρπάζουμε τα μπόνους. Όλοι σας θα πάρετε μερίδιο, παρ’ όλο που εμείς θα πάρουμε μεγαλύτερο μερίδιο. Όμως τώρα αυτή η σιωπηρή συμφωνία ανάμεσα στους πλούσιους και τους υπόλοιπους, η οποία ήταν πάντα εύθραυστη, έχει διαλυθεί. Όσοι ανήκουν στο 1% άρπαξαν όλα τα πλούτη, όμως δεν πρόσφεραν στο 99% τίποτε άλλο εκτός από αγωνία και ανασφάλεια. Η πλειονότητα των Αμερικανών απλώς δεν επωφελείται από την οικονομική μεγέθυνση της χώρας.

Μήπως η αγορά διαβρώνει θεμελιώδεις αξίες;

Αν και αυτό το βιβλίο εστιάζει στην ισότητα και το δίκαιο, υπάρχει και άλλη μία θεμελιώδης αξία την οποία φαίνεται πως υπονομεύει το σύστημά μας – η αίσθηση της *ίσης μεταχείρισης*. Ένας στοιχειώδης κώδικας αξιών, λόγου χάρη, θα έπρεπε να έχει προκαλέσει αισθήματα ενοχής σε όσους ανακατεύτηκαν με τον ληστρικό δανεισμό, όσους χορήγησαν δάνεια σε φτωχούς που ανά πάσα στιγμή θα βαρούσαν κανόνι,

ή όσους σχεδίαζαν τα «προγράμματα» που οδήγησαν σε υπέρμετρες χρεώσεις για υπεραναλήψεις, της τάξης των δισεκατομμυρίων δολαρίων. Είναι αξιοσημείωτο ότι ελάχιστοι έδιναν –και ελάχιστοι εξακολουθούν να δίνουν– την εντύπωση ότι νιώθουν ενοχές, ενώ ελάχιστοι ήταν και όσοι κατήγγειλαν ατασθαλίες. Κάτι έχει πάθει ο κώδικας αξιών μας όταν ο σκοπός της αύξησης των κερδών αγιάζει τα μέσα, πράγμα που, στο πλαίσιο της κρίσης των δανείων μειωμένης εξασφάλισης στις ΗΠΑ, σήμαινε την εκμετάλλευση των πιο φτωχών και λιγότερο μορφωμένων ανάμεσά μας.¹⁰

Τα περισσότερα απ' όσα έχουν συμβεί μπορούν να περιγραφούν μόνο με τη φράση «ηθικό έλλειμμα». Κάτι κακό συνέβη στην ηθική πυξίδα πάρα πολλών από τους ανθρώπους που εργάζονται στον χρηματοπιστωτικό τομέα, αλλά και σε άλλους τομείς. Όταν τα πρότυπα μιας κοινωνίας αλλάζουν έτσι ώστε πάρα πολλοί άνθρωποι να χάνουν την ηθική πυξίδα τους, αυτό μας λέει κάτι σημαντικό για την ίδια την κοινωνία.

Απ' ό,τι φαίνεται, ο καπιταλισμός άλλαξε τους ίδιους τους ανθρώπους που τύλιξε στα δίχτυα του. Οι λαμπρότεροι των λαμπρών, οι οποίοι πήγαν να εργαστούν στη Γουόλ Στριτ, ήταν σαν τους περισσότερους άλλους Αμερικανούς, με μόνη διαφορά ότι τα είχαν πάει καλύτερα στα σχολεία τους. Έβαλαν στο ψυγείο τα όνειρά τους ότι θα έκαναν μια ανακάλυψη που σώζει ζωές, ότι θα έχτιζαν μια νέα βιομηχανία, ότι θα βοηθούσαν τους φτωχότερους να γλιτώσουν απ' τη φτώχεια τους, καθώς προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν μισθούς που φάνταζαν αδιανόητοι, προσφέροντας συνήθως ως αντάλλαγμα εργασία που (ως προς τον αριθμό ωρών) φάνταζε εξίσου αδιανόητη. Πολύ συχνά, όμως, στην πορεία συνέβαινε κάτι: τα όνειρα δεν έμπαιναν απλώς στο ψυγείο – λησμονούνταν εντελώς.¹¹

Δεν αποτελεί, λοιπόν, έκπληξη που ο κατάλογος των παραπόνων σε βάρος των μεγάλων επιχειρήσεων (και όχι μόνο των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων) είναι μακρύς και υπάρχει από παλιά. Οι καπνοβιομηχανίες, λόγου χάρη, έκαναν με ύπουλο τρόπο τα επικίνδυνα προϊόντα τους όλο και πιο εθιστικά, και ενώ προσπαθούσαν να πείσουν τους Αμερικανούς ότι δεν υπήρχαν «επιστημονικά στοιχεία» που να αποδεικνύουν την επικινδυνότητα των προϊόντων αυτών, τα αρχεία τους ήταν γεμάτα με αποδείξεις περί του αντιθέτου. Κατά παρόμοιο τρόπο η Εκχοπ χρησιμοποίησε τα χρήματά της σε μια προσπάθεια να πείσει τους Αμερικανούς ότι τα στοιχεία που αποδείκνυαν ότι αυξάνεται η θερμοκρασία του πλανήτη ήταν ανεπαρκή, παρ' όλο που η Εθνική Ακαδημία Επιστημών των ΗΠΑ είχε συνταχθεί με όλους τους άλλους εθνικούς φορείς που υποστήριζαν ότι τα στοιχεία ήταν επαρκέστατα. Και ενώ η οικονομία εξακολουθούσε να παραπαίει εξαιτίας των ατασθαλιών του χρηματοπιστωτικού

τομέα, η πετρελαιοκηλίδα της BP κατέδειξε μια άλλη πτυχή της απερισκεψίας των μεγάλων επιχειρήσεων: η αδιαφορία που είχε επιδειχθεί σε ό,τι αφορούσε τις γεωτρήσεις είχε θέσει σε κίνδυνο το περιβάλλον και απείλησε τις θέσεις απασχόλησης χιλιάδων ανθρώπων που εξαρτούνταν από την αλιεία και τον τουρισμό στον Κόλπο του Μεξικού.

Αν οι αγορές είχαν πράγματι εκπληρώσει την υπόσχεσή τους να βελτιώσουν το βιοτικό επίπεδο των περισσότερων πολιτών, τότε ίσως να είχαν συγχωρεθεί όλα τα αμαρτήματα των μεγάλων επιχειρήσεων, όλες οι φαινόμενες κοινωνικές αδικίες, τα πλήγματα στο περιβάλλον, η εκμετάλλευση των φτωχών. Όμως για τους νεαρούς *indignados* και τους ανά τον κόσμο διαδηλωτές ο καπιταλισμός αδυνατεί να προσφέρει όσα είχε υποσχεθεί, προσφέρει, όμως, πράγματα που δεν είχε υποσχεθεί – ανισότητα, ρύπανση, ανεργία και, *πράγμα σημαντικότερο απ' όλα*, ευτελισμό των αξιών μέχρι του σημείου τα πάντα να είναι αποδεκτά και ουδείς να είναι υπόλογος.

Αποτυχία του πολιτικού συστήματος

Φαίνεται πως το πολιτικό σύστημα παρουσιάζει εξίσου μεγάλες αποτυχίες με το οικονομικό. Με δεδομένο το υψηλό επίπεδο ανεργίας των νέων σε όλο τον κόσμο –σχεδόν 50% στην Ισπανία και 18% στις Ηνωμένες Πολιτείες¹²–, μεγαλύτερη έκπληξη προκαλεί ίσως το γεγονός ότι τα κινήματα διαμαρτυρίας άργησαν τόσο να ξεκινήσουν, παρά το ότι οι διαδηλώσεις τελικά ξέσπασαν. Οι άνεργοι ανάμεσά τους και νέοι που είχαν μελετήσει σκληρά και είχαν κάνει όλα όσα έπρεπε να έχουν κάνει (είχαν «τηρήσει τους κανόνες του παιχνιδιού», όπως συνηθίζουν να λένε κάποιοι πολιτικοί), βρίσκονταν αντιμέτωποι με ένα φριχτό δίλημμα: να μείνουν άνεργοι ή να αποδεχτούν μια δουλειά πολύ κατώτερη των προσόντων τους. Σε πολλές περιπτώσεις δεν υπήρχε καν δίλημμα: οι δουλειές ήταν απλώς ανύπαρκτες, όπως ανύπαρκτες ήταν επί χρόνια και χρόνια.

Μια ερμηνεία της μεγάλης καθυστέρησης που σημείωσε η έλευση των μαζικών εκδηλώσεων διαμαρτυρίας ήταν ότι την επαύριον της κρίσης ο κόσμος εναπέθετε ακόμα τις ελπίδες του στη δημοκρατία, πίστευε ότι το πολιτικό σύστημα θα λειτουργούσε, θα ζητούσε από τους υπαίτιους της κρίσης να λογοδοτήσουν και θα «επιδιόρθωνε» σύντομα το οικονομικό σύστημα. Όμως χρόνια μετά το σκάσιμο της φούσκας κατέστη σαφές ότι το πολιτικό μας σύστημα είχε αποτύχει, όπως ακριβώς είχε αποτύχει να

αποτρέψει την κρίση, να θέσει υπό έλεγχο την αυξανόμενη ανισότητα, να προστατέψει τους πιο αδύναμους, να εμποδίσει τις καταχρηστικές συμπεριφορές από πλευράς των μεγάλων επιχειρήσεων. Μόνον τότε βγήκαν στους δρόμους οι διαδηλωτές.

Οι Αμερικανοί, οι Ευρωπαίοι και άνθρωποι που ζουν σε άλλα δημοκρατικά καθεστώτα ανά τον κόσμο τρέφουν μεγάλη περηφάνια για τους δημοκρατικούς θεσμούς τους. Όμως οι διαδηλωτές αμφισβήτησαν κατά πόσον υπάρχει *πραγματική* δημοκρατία. Η πραγματική δημοκρατία είναι κάτι παραπάνω από το δικαίωμα να ψηφίζει κανείς κάθε δύο ή τέσσερα χρόνια. Οι επιλογές πρέπει να είναι ουσιαστικές. Οι πολιτικοί πρέπει να αφουγκράζονται τη φωνή του πολίτη. Σε ολοένα μεγαλύτερο βαθμό, όμως, και ιδίως στις Ηνωμένες Πολιτείες, φαίνεται πως το πολιτικό σύστημα συγγενεύει περισσότερο με την αρχή του «ένα δολάριο μία ψήφος» παρά με την αρχή του «ένα άτομο μία ψήφος». Αντί να διορθώσει τις αποτυχίες της αγοράς, το πολιτικό σύστημα τις ενίσχυε.

Οι πολιτικοί βγάζουν λόγους για τα όσα συμβαίνουν στις αξίες και στην κοινωνία μας, αλλά έπειτα πάνε και διορίζουν σε ύπατα αξιώματα τους διευθύνοντες συμβούλους και τα άλλα μεγαλοστελέχη που κρατούσαν το τιμόνι του χρηματοπιστωτικού τομέα τη στιγμή που το σύστημα αποτύγχανε τόσο οικτρά. Δεν θα έπρεπε να περιμένουμε ότι οι αρχιτέκτονες ενός συστήματος που δεν λειτουργούσε θα το ξανάχιζαν έτσι ώστε να λειτουργεί και, κυρίως, να λειτουργεί προς όφελος των περισσότερων πολιτών – κι εκείνοι φυσικά δεν το ξανάχιζαν έτσι.

Οι αποτυχίες του πολιτικού και του οικονομικού συστήματος σχετίζονται μεταξύ τους και αλληλοενισχύονται. Ένα πολιτικό σύστημα που μεγεθύνει τη φωνή των πλούσιων προσφέρει άφθονες δυνατότητες προκειμένου το ρυθμιστικό και το νομικό πλαίσιο –και η διαχείρισή τους– να σχεδιάζονται με τρόπους που όχι μόνο καθιστούν αδύνατη την προστασία του απλού πολίτη από τους πλούσιους, αλλά και εξασφαλίζουν τον περαιτέρω πλουτισμό των πλούσιων σε βάρος της υπόλοιπης κοινωνίας.

Και έτσι φτάνω σε μια από τις κεντρικές θέσεις του βιβλίου: αν και μπορεί να βρίσκονται σε λειτουργία κάποιες υποκείμενες οικονομικές δυνάμεις, η πολιτική έχει διαμορφώσει την αγορά, και μάλιστα με τρόπους που ευνοούν όσους βρίσκονται στην κορυφή, σε βάρος των υπολοίπων. Κάθε οικονομικό σύστημα πρέπει να διαθέτει κανόνες και ρυθμίσεις: πρέπει να λειτουργεί εντός ενός νομικού πλαισίου. Υπάρχουν πολλά και διαφορετικά τέτοια πλαίσια, και καθένα έχει συνέπειες όσον αφορά τόσο τη διανομή όσο και την οικονομική μεγέθυνση, την αποδοτικότητα και τη σταθερότητα. Η οικονομική ελίτ έχει ασκήσει πιέσεις προκειμένου να εξασφαλίσει ένα πλαίσιο που

την ωφελεί σε βάρος των υπολοίπων, πρόκειται, όμως, για ένα οικονομικό σύστημα που δεν είναι ούτε αποδοτικό ούτε δίκαιο. Εξηγώ πώς η ανισότητά μας αντανάκλαται σε κάθε σημαντική απόφαση που λαμβάνουμε ως χώρα –από τον προϋπολογισμό μέχρι τη νομισματική μας πολιτική, ακόμα και μέχρι το σύστημα δικαιοσύνης μας– και δείχνω πώς οι ίδιες οι αποφάσεις αυτές συμβάλλουν στη διαιώνιση και την επιδείνωση αυτής της ανισότητας.¹³

Με δεδομένο ένα πολιτικό σύστημα που είναι τόσο ευαίσθητο απέναντι στα οικονομικά συμφέροντα, η διόγκωση της οικονομικής ανισότητας επιτείνει την ανισορροπία της πολιτικής ισχύος, στο πλαίσιο μιας φαύλης διαπλοκής μεταξύ πολιτικής και οικονομικών. Και τα δύο μαζί διαμορφώνουν, και διαμορφώνονται από, κοινωνικές δυνάμεις –κοινωνικά ήθη και κοινωνικούς θεσμούς– που συμβάλλουν στην ενίσχυση αυτής της διογκούμενης ανισότητας.

Τι ζητούν οι διαδηλωτές και τι επιτυγχάνουν

Οι διαδηλωτές αντιλήφθηκαν τι συνέβαινε, ίσως περισσότερο από τους περισσότερους πολιτικούς. Από μία άποψη ζητούν ελάχιστα: μια ευκαιρία να αξιοποιήσουν τις ικανότητές τους, το δικαίωμα σε μια υποφερτή δουλειά με υποφερτή αμοιβή, μια πιο δίκαιη οικονομία και κοινωνία, που να τους αντιμετωπίζει με αξιοπρέπεια. Στην Ευρώπη και στις Ηνωμένες Πολιτείες τα αιτήματά τους δεν έχουν επαναστατικό αλλά εξελικτικό χαρακτήρα. Από μία άλλη άποψη, όμως, ζητούν πάρα πολλά: μια δημοκρατία στην οποία να μετρούν οι άνθρωποι, όχι τα λεφτά· και μια οικονομία της αγοράς που να τηρεί τις υποσχέσεις της. Τα δύο αιτήματα σχετίζονται μεταξύ τους: οι ανεξέλεγκτες αγορές δεν λειτουργούν καλά, όπως είδαμε. Προκειμένου να λειτουργούν οι αγορές όπως πρέπει, πρέπει να υπάρχει η κατάλληλη ρύθμιση από πλευράς του κράτους. Αλλά για να γίνει κάτι τέτοιο πρέπει να έχουμε μια δημοκρατία που ν' αντανάκλα το γενικό συμφέρον – όχι τα ειδικά συμφέροντα ή τα συμφέροντα όσων βρίσκονται στην κορυφή.

Οι διαδηλωτές έχουν κατηγορηθεί ότι δεν έχουν συγκεκριμένους στόχους, αλλά αυτού του είδους οι επικρίσεις χάνουν την ουσία των κινημάτων διαμαρτυρίας. Αποτελούν έκφραση απογοήτευσης από το πολιτικό σύστημα, ακόμα και από την εκλογική διαδικασία, στις χώρες εκείνες όπου γίνονται εκλογές. Κρούουν τον κώδωνα του κινδύνου.

Από κάποιες απόψεις οι διαδηλωτές έχουν ήδη καταφέρει πάρα πολλά: οργανισμοί μελετών, κρατικοί φορείς και τα μέσα ενημέρωσης έχουν επιβεβαιώσει τους ισχυρισμούς τους, όχι μόνον περί αποτυχίας του συστήματος της αγοράς, αλλά και σχετικά με το υψηλό και *αδικαιολόγητο* επίπεδο της ανισότητας. Η έκφραση «είμαστε το 99%» έχει ενταχθεί στη λαϊκή συνείδηση. Κανείς δεν μπορεί να είναι βέβαιος πού θα οδηγήσουν τα κινήματα. Όμως μπορούμε να είμαστε βέβαιοι για το εξής: οι νεαροί διαδηλωτές έχουν ήδη αλλάξει τη δημόσια συζήτηση και τη συνείδηση τόσο του απλού πολίτη όσο και των πολιτικών.

ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Τις εβδομάδες μετά την εκδήλωση των κινημάτων διαμαρτυρίας στην Τυνησία και την Αίγυπτο έγραψα (σε ένα πρώιμο προσχέδιο του άρθρου μου στο περιοδικό *Vanity Fair*):

Καθώς απενίζουμε το ζήλο του λαού που έχει βγει στους δρόμους, αναρωτιόμαστε το εξής: πότε θα φτάσουν όλα αυτά και στην Αμερική; Από κάποιες σημαντικές απόψεις η χώρα μου έχει γίνει σαν αυτούς τους μακρινούς βασανισμένους τόπους. Συγκεκριμένα, σχεδόν τα πάντα ελέγχονται σε ασφυκτικό βαθμό από μια μικροσκοπική δράκα ανθρώπων στα ανώτατα κλιμάκια της κοινωνίας – το πλουσιότερο 1% του πληθυσμού.

Μερικούς μήνες αργότερα οι εκδηλώσεις διαμαρτυρίας θα έφταναν και στις ακτές των ΗΠΑ.

Το βιβλίο αυτό είναι μια απόπειρα εμβάθυνσης σε μια πτυχή των όσων έχουν συμβεί στις Ηνωμένες Πολιτείες – πώς καταντήσαμε μια κοινωνία με τόσο μεγάλη ανισότητα, με τόσο περιορισμένες ευκαιρίες, και ποιες θα είναι οι πιθανές επιπτώσεις.

Η εικόνα που παρουσιάζω είναι ζοφερή: μόλις τώρα αρχίζουμε να συνειδητοποιούμε πόσο έχει παρεκκλίνει η χώρα μας από τις επιθυμίες μας. Αλλά περνάω κι ένα μήνυμα ελπίδας. Υπάρχουν εναλλακτικά πλαίσια που θα φέρουν καλύτερα αποτελέσματα για το σύνολο της οικονομίας και, το σημαντικότερο, για τη συντριπτική πλειονότητα των πολιτών. Εν μέρει αυτό το εναλλακτικό πλαίσιο συνεπάγεται μια καλύτερη ισορροπία ανάμεσα στις αγορές και την πολιτεία – άποψη η οποία στηρίζεται, όπως θα εξηγήσω, τόσο στη σύγχρονη οικονομική θεωρία όσο και στα ιστορικά στοιχεία.¹⁴ Σε αυτά τα εναλλακτικά πλαίσια, ένας από τους ρόλους που αναλαμβάνει το κράτος

είναι να αναδιανέμει το εισόδημα, ιδίως αν τα αποτελέσματα των διεργασιών της αγοράς χαρακτηρίζονται από έντονη ανισότητα.

Οι επικριτές της αναδιανομής μερικές φορές διατείνονται ότι το κόστος της είναι υπερβολικά υψηλό. Τα αντικίνητρα, λένε, είναι πάρα πολύ μεγάλα, ενώ τα οφέλη για τους φτωχούς και για όσους βρίσκονται στη μέση δεν επαρκούν για να αντισταθμίσουν τις ζημιές των πλουσιότερων. Συχνά η δεξιά υποστηρίζει ότι μπορούμε να έχουμε περισσότερη ισότητα, αλλά μόνον καταβάλλοντας το βαρύ τίμημα της βραδύτερης οικονομικής μεγέθυνσης και του χαμηλότερου ΑΕΠ. Η πραγματικότητα (όπως θα δείξω) είναι ακριβώς αντίστροφη: έχουμε ένα σύστημα που δουλεύει στο φουλ προκειμένου να μετακινεί χρήμα από τον πάτο και τη μέση προς την κορυφή, αλλά το σύστημα αυτό είναι τόσο αναποτελεσματικό ώστε τα οφέλη για την κορυφή είναι πολύ μικρότερα από τις ζημιές για τα μεσαία και κατώτατα στρώματα. Στην πραγματικότητα πληρώνουμε βαρύ τίμημα για την αυξανόμενη και υπερμεγέθη ανισότητά μας: όχι μόνο περιορίζονται η οικονομική μεγέθυνση και το ΑΕΠ, αλλά ενισχύεται ακόμα περισσότερο η αστάθεια. Για να μην αναφερθούμε στα άλλα τιμήματα που καταβάλλουμε: αποδυναμωμένη δημοκρατία, ελαττωμένη αίσθηση δικαίου και δικαιοσύνης, ακόμα και –όπως έχω υποστηρίξει– αμφισβήτηση της ταυτότητάς μας.

Μερικές προειδοποιήσεις

Μερικά ακόμα εισαγωγικά σχόλια: συχνά χρησιμοποιώ τον όρο «το 1%» χαλαρά, για να αναφερθώ στην οικονομική και πολιτική ισχύ των ατόμων που βρίσκονται στην κορυφή. Σε κάποιες περιπτώσεις έχω κατά νου μια πολύ μικρότερη ομάδα – το ανώτατο 1/10 του 1%. Σε άλλες περιπτώσεις, όταν εξετάζεται, λόγου χάρη, η πρόσβαση στα επίλεκτα εκπαιδευτικά ιδρύματα, αναφέρομαι σε μια κάπως μεγαλύτερη ομάδα, ίσως στο ανώτατο 5% ή 10%.

Ίσως δημιουργηθεί στους αναγνώστες η εντύπωση ότι αναφέρομαι σε υπερβολικό βαθμό στους τραπεζίτες και τους διευθύνοντες συμβούλους των μεγάλων επιχειρήσεων, στη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 και τα επακόλουθά της, τη στιγμή, μάλιστα, που (όπως θα εξηγήσω) τα προβλήματα ανισότητας στις ΗΠΑ έχουν πιο διαχρονικό χαρακτήρα. Αυτό δεν συμβαίνει επειδή τα εν λόγω άτομα έχουν γίνει οι αποδιοπομπαίοι τράγοι της κοινής γνώμης. Συμβολίζουν και όσα πήγαν στραβά. Μεγάλο μέρος της ανισότητας σχετίζεται με τον χρηματοπιστωτικό χώρο και τους διευθύνοντες

συμβούλους των μεγάλων επιχειρήσεων. Αλλά δεν είναι μόνον αυτό: οι συγκεκριμένοι ηγέτες συνέβαλαν στη διαμόρφωση της άποψής μας περί του τι είναι καλή οικονομική πολιτική, και αν δεν καταλάβουμε μια και καλή τι στραβό έχουν αυτές οι απόψεις—και πώς, σε υπερβολικά μεγάλο βαθμό, εξυπηρετούν τα *δικά τους* συμφέροντα σε βάρος των υπολοίπων—, δεν θα είμαστε σε θέση να αναδιαμορφώσουμε τις πολιτικές έτσι ώστε να εγγυώνται μια πιο ισότιμη, πιο αποτελεσματική, πιο δυναμική οικονομία.

Κάθε εκλαικευμένο βιβλίο, όπως αυτό, απαιτεί πιο σαρωτικές γενικεύσεις απ' ό,τι θα άρμοζε σε ένα πιο ακαδημαϊκό σύγγραμμα, το οποίο θα έβριθε από επιφυλάξεις και σημειώσεις. Γι' αυτό ζητώ συγγνώμη εκ των προτέρων και παραπέμπω τον αναγνώστη σε κάποια από τα ακαδημαϊκά συγγράμματα που παρατίθενται στον πιο περιορισμένο αριθμό σημειώσεων που με άφησε ο εκδότης μου να συμπεριλάβω. Επίσης, θα πρέπει να τονίσω ότι επιπλήττοντας τους «τραπεζίτες» υπεραπλουστεύω τα πράγματα: γνωρίζω πάρα πολλούς ανθρώπους του χρηματοπιστωτικού χώρου που θα συμφωνούσαν με πολλά από τα λεγόμενά μου. Κάποιοι πολέμησαν ενάντια στις καταχρηστικές πρακτικές και τον ληστρικό δανεισμό. Κάποιοι ήθελαν να περιορίσουν την υπέρμετρη ανάληψη κινδύνων. Κάποιοι πίστευαν ότι οι τράπεζες θα έπρεπε να εστιάζουν την προσοχή τους στις βασικές τους δραστηριότητες. Υπάρχουν, δε, κάμποσες τράπεζες που αυτό ακριβώς έπραξαν. Θα πρέπει, όμως, να είναι προφανές ότι δεν έπραξαν το ίδιο και οι σημαντικότεροι φορείς λήψης αποφάσεων: τόσο πριν από την κρίση όσο και μετά το πέρας της, τα μεγαλύτερα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, με τη μεγαλύτερη επιρροή, συμπεριφέρθηκαν με τρόπους που δικαίως επισείουν επικρίσεις, και κάποιος πρέπει να αναλάβει την ευθύνη. Όταν επιπλήττω τους «τραπεζίτες» επιπλήττω *εκείνους εξ' αυτών* που αποφάσισαν, λόγου χάρη, να εμπλακούν σε απάτες και αντιδεοντολογικές ενέργειες, και δημιούργησαν εντός των ιδρυμάτων την κουλτούρα που διευκόλυνε τις ενέργειες αυτές.

Πνευματικές οφειλές

Ένα τέτοιο βιβλίο βασίζεται στη βαθιά γνώση, θεωρητική και εμπειρική, εκατοντάδων ερευνητών. Δεν είναι εύκολο να συγκεντρώσει κανείς τα στοιχεία και να περιγράψει τι γίνεται με την ανισότητα, ή να δώσει μια ερμηνεία τού γιατί συνέβησαν όσα συνέβησαν. Γιατί οι πλούσιοι να γίνονται τόσο πλουσιότεροι ώστε να ξεκληρίζεται η μεσαία τάξη και να πυκνώνουν οι τάξεις των φτωχών;

Παρ' όλο που οι σημειώσεις των παρακάτω κεφαλαίων αποτελούν ουσιαστικά ευχαριστίες, θα ήταν αμέλεια από μέρους μου να μην αναφερθώ στην επιμελή δουλειά των Emmanuel Saez και Thomas Piketty, ή στο έργο που παράγει εδώ και πάνω από τέσσερις δεκαετίες ένας από τους πρώτους συνεργάτες μου, ο Sir Anthony B. Atkinson. Επειδή η διαπλοκή πολιτικής και οικονομικών κατέχει κεντρική θέση στην άποψή μου, πρέπει να επεκταθώ πέρα από τα οικονομικά με τη στενή έννοιά τους. Ο συνάδελφός μου στο Ινστιτούτο Ρούζβελτ, ο Thomas Ferguson, με το βιβλίο *Golden Rule: The Investment Theory of Party Competition and the Logic of Money-Driven Political Systems* («Χρυσός κανόνας: η επενδυτική θεωρία του κομματικού ανταγωνισμού και η λογική των βασισμένων στο χρήμα πολιτικών συστημάτων») που εκδόθηκε το 1995, ήταν από τους πρώτους που διερεύνησαν με κάποια σχολαστικότητα το θεμελιώδες αίνιγμα του γιατί το χρήμα φαίνεται να έχει τόσο μεγάλη σημασία σε δημοκρατικά συστήματα τα οποία βασίζονται στην αρχή τού «ένα άτομο μία ψήφος».

Δεν αποτελεί έκπληξη ότι η σχέση ανάμεσα στην πολιτική και την ανισότητα έχει αποτελέσει επίκεντρο πολλών πρόσφατων συγγραμμάτων. Από κάποια άποψη το βιβλίο αυτό συνεχίζει από το σημείο όπου σταματά το εξαιρετικό βιβλίο των Jacob S. Hacker και Paul Pierson, *Winner-Take-All Politics: How Washington Made the Rich Richer – And Turned Its Back on the Middle Class* («Η πολιτική της απόλυτης επικράτησης του νικητή: Πώς η Ουάσινγκτον έκανε τους πλούσιους πλουσιότερους – και γύρισε την πλάτη στη μεσαία τάξη»)¹⁵ Εκείνοι είναι πολιτικοί επιστήμονες. Εγώ είμαι οικονομολόγος. Όλοι καταπιανόμαστε με το πώς μπορεί να εξηγηθεί η μεγάλη και αυξανόμενη ανισότητα στις ΗΠΑ. Εγώ ρωτώ: Πώς μπορούμε να συμβιβάσουμε τα όσα συνέβησαν με την κοινώς αποδεκτή οικονομική θεωρία; Και παρ' όλο που προσεγγίζουμε το ερώτημα μέσα από το πρίσμα δύο διαφορετικών επιστημονικών κλάδων, καταλήγουμε στην ίδια απάντηση: για να παραφράσουμε τον πρόεδρο Κλίντον, «Είναι η πολιτική, ηλίθιε!». Το χρήμα μιλά στην πολιτική, όπως μιλά και στην αγορά. Το γεγονός αυτό είναι σαφές από παλιά και έχει γεννήσει πλήθος έργα, όπως το βιβλίο του Lawrence Lessig *Republic, Lost: How Money Corrupts Congress – And a Plan to Stop It* («Χαμένη δημοκρατία: Πώς το χρήμα διαφθείρει το Κογκρέσο – κι ένα σχέδιο για να το σταματήσουμε»)¹⁶ Γίνεται, επίσης, όλο και πιο σαφές ότι η διόγκωση της ανισότητας έχει σημαντικές επιπτώσεις στη δημοκρατία μας, γεγονός που αντικατοπτρίζεται σε βιβλία όπως εκείνο του Larry Bartel με τίτλο *Unequal Democracy: The Political Economy of the New Gilded Age* («Δημοκρατία της ανισότητας: Η πολιτική οικονομία της νέας επίχρυσης εποχής»)¹⁷ ή εκείνο των Nolan Mc Carthy, Keith T.

Poole και Howard Rosenthal *Polarized America: The Dance of Ideology and Unequal Riches* («Πολωμένη Αμερική: Ο χορός της ιδεολογίας και του άνισου πλούτου»).¹⁸

Όμως το πώς και το γιατί το χρήμα έχει τέτοια δύναμη σε μια δημοκρατία όπου κάθε άτομο έχει μία ψήφο —και οι περισσότεροι ψηφοφόροι βρίσκονται εξ ορισμού εκτός του 1%— παραμένει μυστήριο, στο οποίο ελπίζω ότι τούτο το βιβλίο θα ρίξει κάποιο φως.¹⁹ Το ακόμα σημαντικότερο είναι ότι προσπαθώ να ρίξω φως στη διαπλοκή μεταξύ οικονομικών και πολιτικής. Παρ' ότι έχει καταστεί σαφές ότι η διόγκωση της ανισότητας επηρεάζει δυσμενώς το πολιτικό μας γίγνεσθαι (όπως αποδεικνύει η στοίβα των βιβλίων που μόλις ανέφερα), εξηγώ πώς επηρέασε *ιδιαίτερα* δυσμενώς την οικονομία μας.

Μερικά σχόλια προσωπικού χαρακτήρα

Σε αυτό το βιβλίο επανέρχομαι σε ένα αντικείμενο που με προσείλκυσε στη μελέτη των οικονομικών πριν από μισόν αιώνα. Αρχικά σπούδαζα φυσική στο Κολέγιο Άμχερστ. Λάτρευα την κομψότητα των μαθηματικών θεωριών που περιέγραφαν τον κόσμο μας. Όμως η καρδιά μου ήταν αλλού, στην κοινωνικοοικονομική έκρηξη της εποχής, στο κίνημα για τα ανθρώπινα δικαιώματα στις Ηνωμένες Πολιτείες και στον αγώνα υπέρ της ανάπτυξης και ενάντια στην αποικιοκρατία στον τότε ονομαζόμενο Τρίτο Κόσμο. Αυτή η λαχτάρα είχε εν μέρει τις ρίζες της στις εμπειρίες που αποκόμισα μεγαλώνοντας στον πυρήνα της βιομηχανικής Αμερικής, στο Γκάρνι της Ιντιάνα. Εκεί γνώρισα από πρώτο χέρι την ανισότητα, τις διακρίσεις, την ανεργία και τις υφέσεις. Σε ηλικία δέκα ετών αναρωτήθηκα γιατί άραγε η καλοσυνάτη γυναίκα που με φρόντιζε σχεδόν όλη μέρα δεν είχε προχωρήσει πέρα από την έκτη δημοτικού σε μια χώρα που φαινόταν τόσο πλούσια, καθώς και γιατί φρόντιζε εμένα αντί να φροντίζει τα παιδιά της. Σε μια εποχή κατά την οποία οι περισσότεροι Αμερικανοί θεωρούσαν τα οικονομικά ως την επιστήμη του χρήματος, εγώ ήταν μάλλον απίθανο, από κάποιες απόψεις, να θέσω υποψηφιότητα για οικονομολόγος. Η οικογένειά μου ήταν πολιτικοποιημένη, και μου έλεγαν ότι το χρήμα δεν είχε σημασία, ότι η ευτυχία είναι αδύνατον να αγοραστεί με χρήμα, ότι εκείνο που μετρούσε ήταν η προσφορά μας στους άλλους και η πνευματική ζωή. Στην ταραγμένη δεκαετία του 1960, όμως, καθώς ερχόμουν σε επαφή με νέες ιδέες στο Άμχερστ, διαπίστωνα ότι τα οικονομικά ήταν κάτι πολύ παραπάνω από την απλή μελέτη του χρήματος: στην πραγματικότητα ήταν μια μορφή

έρευνας που μπορούσε να εστιάσει στα θεμελιώδη αίτια της αδικίας, και στην οποία μπορούσα να αφιερώσω με αποτελεσματικό τρόπο την κλίση μου στις μαθηματικές θεωρίες.

Το βασικό αντικείμενο της διδακτορικής μου διατριβής στο MIT ήταν η ανισότητα, η διαχρονική εξέλιξή της και οι επιπτώσεις της στη συμπεριφορά των μακροοικονομικών μεγεθών, και ιδίως στην οικονομική μεγέθυνση. Πήρα κάποιες από τις συνηθισμένες παραδοχές (του λεγόμενου νεοκλασικού μοντέλου) και απέδειξα ότι με βάση αυτές τις παραδοχές θα έπρεπε τα άτομα να συγκλίνουν προς την ισότητα.²⁰ Ήταν ξεκάθαρο ότι κάτι δεν πήγαινε καλά με το κοινώς αποδεκτό μοντέλο, όπως ακριβώς ήταν ξεκάθαρο μέσα μου, έχοντας μεγαλώσει στο Γκάρι, ότι κάτι δεν πήγαινε καλά με ένα κοινώς αποδεκτό μοντέλο που έλεγε ότι η οικονομία ήταν αποδοτική και δεν υπήρχαν ούτε ανεργία ούτε διακρίσεις. Συνειδητοποιώντας ότι το κοινώς αποδεκτό μοντέλο δεν περιέγραφε καλά τον κόσμο στο οποίο ζούσαμε, ξεκίνησα την αναζήτηση εναλλακτικών μοντέλων, όπου οι ατέλειες της αγοράς, και ιδίως οι ατέλειες της πληροφόρησης και η «ανορθολογικότητα» θα έπαιζαν πολύ σημαντικό ρόλο.²¹ Η ειρωνεία είναι ότι καθώς οι ιδέες αυτές αναπτύσσονταν και αποκτούσαν έδαφος σε κάποια τμήματα του κλάδου των οικονομικών, η αντίθετη άποψη –ότι δηλαδή οι αγορές λειτουργούσαν καλά, ή θα λειτουργούσαν καλά αν το κράτος σταματούσε να παρεμβαίνει– απέκτησε κύρος σε μεγάλο μέρος του δημόσιου διαλόγου. Αυτό το βιβλίο, όπως και πολλά από όσα προηγήθηκαν, είναι μια προσπάθεια να ξεκαθαρίσω τα πράγματα.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Όπως επεσήμανα, ασχολούμαι με τα αίτια και τις συνέπειες της ανισότητας από τότε που ήμουν επί πτυχίου φοιτητής, και στα πενήντα, σχεδόν, χρόνια που έχουν περάσει από τότε που ξεκίνησα τις σπουδές μου έχω συσσωρεύσει τεράστια πνευματικά χρέη, τόσο πολλά ώστε να είναι αδύνατο να τα απαριθμήσω. Ο Robert Solow, ένας από τους επιβλέποντες της διδακτορικής μου διατριβής, σε συνεργασία με τον οποίο έγραψα μια από τις πρώτες μου εργασίες σχετικά με τη διανομή και τη μακροοικονομική συμπεριφορά, είχε γράψει τη δική του διατριβή με θέμα την ανισότητα. Η επιρροή του Paul Samuelson, επίσης επιβλέπωντος της διατριβής μου, θα γίνει εμφανής κατά την εξέταση της παγκοσμιοποίησης στο κεφάλαιο 3. Οι πρώτες δημοσιευμένες μου εργασίες πάνω στο ζήτημα γράφτηκαν σε συνεργασία με το συμφοιτητή μου George Akerlof, με τον οποίο μοιραστήκαμε το Βραβείο Νόμπελ του 2001.

Την περίοδο 1965-1966, κατά την οποία φοιτούσα στο Πανεπιστήμιο Κέμπριτζ με υποτροφία του ιδρύματος Fulbright, η διανομή του εισοδήματος αποτελούσε βασικό αντικείμενο συζήτησης, και οφείλω αρκετά στους αείμνηστους Nicholas Kaldor, David Champernowne και Michael Farrell, και ιδίως στον Sir James Meade και τον Frank Hahn. Τότε ξεκίνησα τη συνεργασία μου με τον Tony Atkinson, ο οποίος στη συνέχεια έγινε μία από τις κορυφαίες αυθεντίες παγκοσμίως σε ζητήματα ανισότητας. Εκείνη την εποχή επικρατούσε ακόμα η άποψη ότι υπήρχαν ουσιαστικά αντισταθμίματα ανάμεσα στην ανισότητα και την οικονομική μεγέθυνση, ενώ ο Jim Mirrlees μόλις ξεκινούσε την εργασία του πάνω στο σχεδιασμό βέλτιστων αναδιανεμητικών φόρων (για την οποία αργότερα θα του απενέμετο το Βραβείο Νόμπελ).

Ανάμεσα στους δασκάλους μου στο MIT (και επισκέπτης καθηγητής στο Κέμπριτζ τη διετία 1969-1970) ήταν ο Kenneth Arrow, το έργο του οποίου σχετικά με την πληροφόρηση επηρέασε σημαντικά τη σκέψη μου. Αργότερα το έργο του, σε αντι-

στοιχία με το δικό μου, θα επικεντρωνόταν στις επιπτώσεις των διακρίσεων, στο πώς η πληροφόρηση –σε ό,τι αφορά, λόγου χάρη, τις σχετικές ικανότητες– επηρεάζει την ανισότητα, και στο ρόλο της εκπαίδευσης στην όλη διαδικασία.

Σημαντικό ζήτημα που θίγω σε αυτό το βιβλίο είναι η μέτρηση της ανισότητας. Όπως αποδεικνύεται, η εξέταση αυτού του θέματος γεννά θεωρητικά ζητήματα που συνδέονται στενά με τη μέτρηση του κινδύνου, και το πρώιμο έργο μου, πριν από τέσσερις δεκαετίες, παρήχθη σε συνεργασία με τον Michael Rothschild. Στη συνέχεια άρχισα να συνεργάζομαι με έναν πρώην φοιτητή, τον Ravi Kanbur, πάνω στη μέτρηση της κοινωνικοοικονομικής κινητικότητας.

Η επιρροή της συμπεριφορικής οικονομικής στη σκέψη μου πρέπει να είναι εμφανής σε αυτή τη δουλειά. Η πρώτη μου γνωριμία με αυτές τις ιδέες έγινε πριν από καμιά σαρανταριά χρόνια, χάρη στον αείμνηστο Amos Tversky, πρωτοπόρο στον τομέα του, ενώ αργότερα η σκέψη μου επηρεάστηκε πολύ από τους Richard Thaler και Danny Kahneman. (Όταν στα μέσα της δεκαετίας του 1980 ίδρυσα το *Journal of Economic Perspectives* ζήτησα από τον Richard να αρθρογραφή τακτικά σχετικά με το ζήτημα.) Ωφελήθηκα σημαντικά από τις συζητήσεις μου με τον Edward Stiglitz αναφορικά με κάποια από τα νομικά ζητήματα που εξετάζονται στο κεφάλαιο 7, καθώς και με τον Robert Perkinson αναφορικά με ζητήματα που σχετίζονται με το υψηλό ποσοστό φυλακισμένων στις ΗΠΑ.

Πάντα αντλούσα σημαντικά οφέλη συζητώντας κάποιες ιδέες καθώς τις διατυπώνω με τους φοιτητές μου, και θέλω να ξεχωρίσω τον νυν φοιτητή Miguel Morin, καθώς και τον Anton Korinek, που πρόσφατα αποφοίτησε.

Είχα την τύχη να υπηρετήσω στην κυβέρνηση Κλίντον. Η ανησυχία για την ανισότητα και τη φτώχεια είχε κεντρική θέση στις συζητήσεις μας. Ανταλλάσσαμε απόψεις για το πώς αντιμετωπίζεται καλύτερα η φτώχεια, λόγου χάρη μέσω της μεταρρύθμισης του συστήματος πρόνοιας (σημαντικό ρόλο έπαιξαν εδώ οι συζητήσεις με τον David Ellwood του Χάρβαρντ), και το τι μπορούμε να κάνουμε για τις ακραίες εκδηλώσεις ανισότητας στην κορυφή μέσω της φορολογικής μεταρρύθμισης. (Όπως επισημαίνω παρακάτω, δεν ήταν όλες οι αποφάσεις μας βήματα προς τη σωστή κατεύθυνση.) Προφανής θα πρέπει να είναι η επιρροή των οξυδερκών διαπιστώσεων του Alan Kruger (νυν προέδρου του Συμβουλίου Οικονομικών Εμπειρογνομόνων) σχετικά με τις αγορές εργασίας, συμπεριλαμβανομένου του ρόλου του βασικού μισθού. Σε άλλο σημείο του βιβλίου αναφέρομαι στο έργο που παρήγαγα από κοινού με τον Jason Furman και τον Peter Orszag. Η Alicia Munnell, που υπηρέτησε μαζί μου στο Συμβού-

λιο Οικονομικών Εμπειρογνομόνων, με βοήθησε να κατανοήσω καλύτερα το ρόλο των προγραμμάτων κοινωνικής ασφάλισης και των προϋποθέσεων του Νόμου περί Κοινοτικής Επανεπένδυσης (Community Reinvestment Act – CRA) σε ό,τι αφορά τη μείωση της φτώχειας. (Για τους πολλούς άλλους που επηρέασαν σημαντικά τη σκέψη μου κατά την περίοδο αυτή, παρακαλώ ανατρέξτε στις ευχαριστίες στο βιβλίο μου *The Roaring Nineties* [New York: W. W. Norton, 2003].)

Είχα, επίσης, την τύχη να εργαστώ ως επικεφαλής οικονομολόγος της Παγκόσμιας Τράπεζας, ενός θεσμού που θεωρεί ότι μία από τις κύριες αποστολές του είναι ο περιορισμός της φτώχειας. Με την προσοχή μας επικεντρωμένη στη φτώχεια και την ανισότητα, η κάθε μέρα ήταν και μια μαθησιακή εμπειρία, κάθε συνάντηση μια ευκαιρία να εκτεθούμε σε νέες οξυδερκείς διαπιστώσεις και να διαμορφώσουμε και να αναδιαμορφώσουμε απόψεις σχετικά με τα αίτια και τις συνέπειες της ανισότητας, προκειμένου να κατανοήσουμε καλύτερα γιατί διέφερε από χώρα σε χώρα. Αν και διστάζω να ξεχωρίσω κάποιον, θα πρέπει να αναφερθώ στους δύο διαδόχους μου στη θέση του επικεφαλής οικονομολόγου, τον Nick Stern (τον οποίο πρωτογνώρισα στην Κένυα το 1969) και τον François Bourguignon.

Στο κεφάλαιο 1, καθώς και σε άλλα σημεία του βιβλίου, τονίζω ότι το κατά κεφαλήν ΑΕΠ –ή ακόμα και άλλες μονάδες μέτρησης του εισοδήματος– δεν αποτελεί επαρκές μέτρο της ευημερίας. Η σκέψη μου σε αυτό τον τομέα επηρεάστηκε σημαντικά από το έργο της Επιτροπής για τη Μέτρηση των Οικονομικών Επιδόσεων και της Κοινωνικής Προόδου (Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress) της οποίας υπήρξα πρόεδρος, θέση που έχουν καταλάβει, επίσης, οι Amartya Sen και Jean-Paul Fitoussi. Θα πρέπει επίσης να αναγνωρίσω την επιρροή που άσκησαν πάνω μου και τα 21 μέλη της επιτροπής.

Στο κεφάλαιο 4 εξηγώ τη σύνδεση ανάμεσα στην αστάθεια και την οικονομική μεγέθυνση – η κατανόησή μου σε ό,τι αφορά το ζήτημα επηρεάστηκε σημαντικά από μια άλλη επιτροπή της οποίας προήδρευσα, της Επιτροπής Εμπειρογνομόνων του Προέδρου της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ σχετικά με τις Μεταρρυθμίσεις του Διεθνούς Νομισματικού και Χρηματοπιστωτικού Συστήματος (Commission of Experts of the President of the United Nations General Assembly on Reforms of the International Monetary and Financial System).

Θέλω συγκεκριμένα να ευχαριστήσω τους συναδέλφους μου στο Roosevelt Institute, συμπεριλαμβανομένων των Bo Cutter, Mike Konczal, Arjun Jayadev και Jeff Madrick. (Ευχαριστίες, επίσης, αξίζουν και σε άλλους που συνεργάστηκαν στο πλαίσιο

εκδηλώσεων του Roosevelt Institute, συμπεριλαμβανομένων των Robert Kuttner και Jamie Galbraith.) Ο Paul Krugman έχει αποτελέσει πηγή έμπνευσης για όλους όσοι θα θέλαμε να δούμε μια κοινωνία που να χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη δικαιοσύνη και μια οικονομία που να λειτουργεί καλύτερα.

Εδώ και μερικά χρόνια, οι οικονομολόγοι δεν έχουν, δυστυχώς, δώσει επαρκή προσοχή στην ανισότητα – όπως δεν έδωσαν αρκετή προσοχή στα άλλα προβλήματα που μπορεί να γεννήσουν το είδος ανισότητας που βιώνει η χώρα. Το Ινστιτούτο Νέας Οικονομικής Σκέψης (Institute for New Economic Thinking) δημιουργήθηκε σε μια προσπάθεια να διορθωθούν αυτές οι ελλείψεις, και θέλω να δηλώσω ότι οφείλω πολλά στο INET, και ιδίως στον επικεφαλής του, τον Rob Johnson (επίσης συνάδελφό μου στο Roosevelt Institute και μέλος της επιτροπής του ΟΗΕ), για τις εκτενείς συζητήσεις μαζί του αναφορικά με τα θέματα τούτου του βιβλίου.

Όπως πάντα, θέλω να παραδεχτώ ότι οφείλω πολλά στο Πανεπιστήμιο Κολούμπια, επειδή παρείχε ένα πνευματικό περιβάλλον όπου οι ιδέες μπορούν να ανθούν, να αμφισβητούνται και να ραφινάρονται. Οφείλω να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου κυρίως στον José Antonio Ocampo και στον παλιό συνάδελφο και συνεργάτη μου Bruce Greenwald.

Πέρα από αυτές τις γενικότερες πνευματικές οφειλές, είμαι ιδιαίτερα υπόχρεος σε όσους συνέβαλαν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο στη συγγραφή αυτού του βιβλίου.

Το ανά χείρας βιβλίο προέκυψε από ένα άρθρο στο περιοδικό *Vanity Fair* με τίτλο «Of the 1%, for the 1%, by the 1%» («Του 1%, από το 1%, για το 1%»). Ο Cullen Murphy μου ζήτησε να γράψω το άρθρο, και το επιμελήθηκε με εξαιρετικό τρόπο. Ο Graydon Carter πρότεινε τον τίτλο. Έπειτα, ο Drake McFeely, πρόεδρος της Norton, και παλιός φίλος και επιμελητής μου, μου ζήτησε να επεκτείνω τις ιδέες μου, γράφοντας ένα βιβλίο. Ο Brendan Curry έκανε για μία ακόμη φορά εξαιρετική δουλειά με την επιμέλεια του βιβλίου.

Ο Stuart Proffitt, επιμελητής μου στην Penguin/Allen Lane, έκανε επίσης εξαιρετική δουλειά καθώς συνδύασε «φιλόδοξες» ιδέες, για το πώς θα ενισχυθούν και θα γίνουν σαφέστερα τα επιχειρήματα, με λεπτομερή σχόλια σχετικά με τη συγγραφή.

Η Karla Hoff διάβασε το βιβλίο λέξη προς λέξη, βελτιώνοντας τόσο τη γλώσσα όσο και τα επιχειρήματα. Όμως προτού ακόμα αρχίσω να γράφω το βιβλίο, οι συζητήσεις μαζί της σχετικά με ιδέες που κατέχουν κεντρική θέση στο βιβλίο συνέβαλαν στη διαμόρφωση της δικής μου σκέψης.

Ένα επιτελείο βοηθών-ερευνητών, το οποίο είχε επικεφαλής τον Laurence Wilse-

Samson και περιελάμβανε την An Li και τον Ritam Chaurey, προχώρησε πολύ πιο πέρα από την απλή διασαύρωση των στοιχείων. Έκαναν εισηγήσεις για το πού μπορούσε να επεκταθεί η ανάλυση, εξέφρασαν επιχειρήματα για το πού έπρεπε να διατυπωθούν επιφυλάξεις, και έδειχναν εξίσου ενθουσιασμένοι με μένα με το όλο εγχείρημα. Η Julia Cunico και η Hannah Assadi έκαναν επίσης πολύτιμα σχόλια και πρόσφεραν πολύτιμη υποστήριξη σε όλη τη διάρκεια της συγγραφής του βιβλίου.

Ο Eamon Kircher-Allen δεν διαχειρίστηκε απλώς την όλη διαδικασία επεξεργασίας του χειρογράφου, αλλά λειτούργησε και ως επιμελητής και κριτικός. Του οφείλω πάρα πολλά.

Όπως πάντα, οφείλω τα περισσότερα στην Anya, που με παρότρυνε να γράψω το βιβλίο, συζήτησε επανειλημμένα μαζί μου τις ιδέες στις οποίες βασίζεται, και βοήθησε στη διαμόρφωση και αναδιαμόρφωσή του.

Οφείλω πάρα πολλά σε όλους τους – και στον αδιάλειπτο ενθουσιασμό τους για το βιβλίο. Κανείς τους δεν θα πρέπει να θεωρηθεί υπεύθυνος για οποιοδήποτε σφάλμα ή οποιαδήποτε παράλειψη έχει παραμείνει στο βιβλίο.

ΤΟ ΤΙΜΗΜΑ ΤΗΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ 1%

Εξαιτίας της χρηματοπιστωτικής κρίσης της περιόδου 2007-2008 και της Μεγάλης Ύφεσης που ακολούθησε, πάμπολλοι Αμερικανοί βρέθηκαν να παλεύουν μόνοι με τα κύματα, ανάμεσα στα συντρίμια που άφηνε πίσω της μια μορφή καπιταλισμού η οποία γινόταν όλο και πιο δυσλειτουργική. Μισή δεκαετία αργότερα, ένας στους έξι Αμερικανούς που θα ήθελε να δουλέψει με πλήρη απασχόληση αδυνατούσε να βρει τέτοια δουλειά· γύρω στα οκτώ εκατομμύρια οικογένειες είχαν διαταχθεί να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους, ενώ εκατομμύρια άλλες περίμεναν να δουν κατασχετήρια στο όχι και τόσο μακρινό μέλλον.¹ ακόμα περισσότερες είδαν τις οικονομίες μιας ζωής να γίνονται καπνός. Ακόμα και αν κάποια από τα «βλαστάρια» που συνεχώς έβλεπαν οι αισιόδοξοι όντως προανήγγελλαν μια πραγματική ανάκαμψη, θα περνούσαν χρόνια –το νωρίτερο το 2018– για να επανέλθει η οικονομία σε κατάσταση πλήρους απασχόλησης. Το 2012, ωστόσο, πολλοί είχαν πάψει να ελπίζουν: οι αποταμιεύσεις όσων είχαν χάσει τις δουλειές τους το 2008 ή το 2009 είχαν πια ξοδευτεί. Τα επιδόματα ανεργίας είχαν τελειώσει. Οι μεσήλικες, κάποτε βέβαιοι για τη σύντομη επιστροφή τους στο εργατικό δυναμικό, άρχισαν να συνειδητοποιούν ότι στην ουσία περνούσαν σε αναγκαστική συνταξιοδότηση. Οι νέοι, που μόλις είχαν αποφοιτήσει απ’ το κολέγιο έχοντας χρέη δεκάδων χιλιάδων δολαρίων, δεν μπορούσαν καν να βρουν δουλειά. Άνθρωποι που στις αρχές της κρίσης είχαν μετακομίσει σε σπίτια φίλων και συγγενών είχαν καταντήσει άστεγοι. Σπίτια που είχαν αγοραστεί στην αρχή της άνθησης της αγοράς ακινήτων εξακολουθούσαν να μένουν απούλητα ή πωλούνταν με ζημιά – πολύ περισσότερα έμεναν ακατοίκητα. Τα αποκρουστικά θεμέλια της χρηματοοικονομικής άνθησης της προηγούμενης δεκαετίας έρχονταν επιτέλους στο φως.

Μία από τις πιο σκοτεινές πλευρές της οικονομίας της αγοράς που αποκαλύφθηκαν είχε να κάνει με τη μεγάλη και διογκούμενη ανισότητα, η οποία έχει προκαλέσει το ξέφτισμα του κοινωνικού ιστού των ΗΠΑ, υπονομεύοντας παράλληλα την οικονομική βιωσιμότητα της χώρας: οι πλούσιοι γίνονταν πλουσιότεροι, ενώ οι υπόλοιποι αντιμετώπιζαν δυσκολίες εντελώς αταίριαστες με το αμερικανικό όνειρο. Ήταν πασίγνωστο ότι υπήρχαν πλούσιοι και φτωχοί στην Αμερική· και μολονότι η ανισότητα αυτή δεν προκλήθηκε αποκλειστικά από την κρίση των δανείων μειωμένης εξασφάλισης (subprime) και την ύφεση που ακολούθησε –αλλά υπέβασκε κι ενισχυόταν κατά τις προηγούμενες τρεις δεκαετίες–, η κρίση επιδείνωσε ακόμα περισσότερο την κατάσταση, μέχρι σημείου που να μην είναι πλέον δυνατό να την παραβλέψει κανείς. Η μεσαία τάξη συμπιεζόταν αγρίως, με τρόπους που θα εξετάσουμε στη συνέχεια του κεφαλαίου· τα βάσανα των κατώτερων τάξεων ήταν απτά, καθώς οι αδυναμίες του αμερικανικού δικτύου ασφαλείας γίνονταν όλο και πιο ευδιάκριτες και καθώς τα, ήδη ανεπαρκή στην καλύτερη περίπτωση, δημόσια προγράμματα πρόνοιας περικοπόταν ακόμα περισσότερο· όμως, εν μέσω όλων αυτών, το πλουσιότερο 1% κατάφερε να κρατήσει ένα τεράστιο τμήμα του εθνικού εισοδήματος –το ένα πέμπτο–, παρ’ όλα τα πλήγματα που δέχτηκε ένα μέρος των επενδύσεών του.²

Η ανισότητα ήταν ακόμα μεγαλύτερη με κάθε τομή στη διανομή του εισοδήματος· ακόμα και εντός του 1% με τα μεγαλύτερα εισοδήματα, το 0,1% εισέπραττε μεγαλύτερο τμήμα των χρημάτων. Το 2007, τη χρονιά *πριν* από την κρίση, το πλουσιότερο 0,1% των αμερικανικών νοικοκυριών είχε εισόδημα 220 φορές μεγαλύτερο από το μέσο εισόδημα του φτωχότερου 90%.³ Ο πλούτος ήταν ακόμα πιο άνισα κατανομημένος από το εισόδημα, καθώς το πλουσιότερο 1% κατείχε πάνω από το ένα τρίτο του εθνικού πλούτου.⁴ Τα δεδομένα περί εισοδηματικής ανισότητας προσφέρουν μόνο μια αποτύπωση της εικόνας της οικονομίας σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Γι’ αυτό ακριβώς, όμως, είναι τόσο ανησυχητικά τα δεδομένα σχετικά με την ανισοκατανομή του πλούτου – η ανισοκατανομή του πλούτου προχωρά πέρα από τις παρεκκλίσεις που παρατηρούμε στο ετήσιο εισόδημα. Επιπλέον, ο πλούτος δίνει μια καλύτερη εικόνα των διαφορών ως προς την πρόσβαση σε πόρους.

Η Αμερική χωρίζεται στα δύο, με ολοένα ταχύτερο ρυθμό. Στα πρώτα μετά την ύφεση χρόνια της νέας χιλιετίας (2002 μέχρι 2007), το πλουσιότερο 1% άρπαξε πάνω από το 65% της αύξησης του εθνικού εισοδήματος.⁵ Ενώ το πλουσιότερο 1% τα πήγαινε εξαιρετικά, οι περισσότεροι Αμερικανοί στην πραγματικότητα περιέρχονταν σε δεινότερη θέση.⁶

Αν οι πλούσιοι γίνονταν πλουσιότεροι και αν όσοι βρίσκονταν στο μέσο και στον

πάτο της κατάταξης επίσης τα πήγαιναν καλύτερα, τότε θα ήταν αλλιώς, ιδίως αν οι προσπάθειες όσων βρίσκονται στην κορυφή έπαιζαν σημαντικό ρόλο για τις επιτυχίες των υπολοίπων. Θα χαιρόμασταν με τις επιτυχίες των πλουσιότερων και θα τους ήμασταν ευγνώμονες για τη συνεισφορά τους. Όμως δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο.

Όσοι ανήκουν στη μεσαία τάξη των ΗΠΑ ένιωσαν ότι υπέφεραν για πολύ καιρό, και είχαν δίκιο. Επί τρεις ολόκληρες δεκαετίες πριν από την κρίση, τα εισοδήματά τους είχαν μείνει σχεδόν αμετάβλητα.⁷ Το εισόδημα, μάλιστα, του τυπικού άντρα εργαζομένου πλήρους απασχόλησης έχει παραμείνει στάσιμο για διάστημα μεγαλύτερο του ενός τρίτου του αιώνα.⁸

Η κρίση επιδείνωσε με άπειρους τρόπους αυτές τις ανισότητες, πέρα από την αύξηση της ανεργίας, τα χαμένα σπίτια, τους στάσιμους μισθούς. Οι πλούσιοι είχαν περισσότερα να χάσουν από πλευράς χρηματιστηριακών αξιών, οι οποίες, όμως, ανέκαμψαν αρκετά καλά και σχετικά γρήγορα.⁹ Στην πραγματικότητα, τα οφέλη από την «ανάκαμψη» που σημειώθηκε μετά την ύφεση έχουν καταλήξει σε συντριπτικό βαθμό στους πλουσιότερους Αμερικανούς: το ανώτατο 1% των Αμερικανών κέρδισε το 93% τού επιπλέον, σε σύγκριση με το 2009, εισοδήματος που δημιουργήθηκε στη χώρα το 2010.¹⁰ Οι φτωχοί και η μεσαία τάξη είχαν το μεγαλύτερο μέρος του πλούτου τους σε κατοικίες. Καθώς η μέση τιμή των κατοικιών έχασε πάνω από το ένα τρίτο στο διάστημα από το δεύτερο τρίμηνο του 2006 μέχρι το τέλος του 2011,¹¹ ένα μεγάλο ποσοστό των Αμερικανών –εκείνοι που είχαν λάβει μεγάλα ενυπόθηκα δάνεια– είδαν τον πλούτο τους ουσιαστικά να εκμηδενίζεται. Στην κορυφή, οι διευθύνοντες σύμβουλοι κατάφεραν με αξιοσημείωτη επιτυχία να διατηρήσουν τις υψηλές αμοιβές τους: μετά από μια αμυδρή υποχώρηση το 2008, ο λόγος της ετήσιας αποζημίωσης των διευθυνόντων συμβούλων προς την ετήσια αποζημίωση του τυπικού εργαζομένου είχε επανέλθει το 2010 στα προ κρίσης επίπεδα, δηλαδή 243 προς 1.¹²

Διάφορες χώρες ανά τον κόσμο προσφέρουν τρομακτικά παραδείγματα του τι συμβαίνει σε όσες κοινωνίες φτάνουν στα επίπεδα ανισότητας προς τα οποία κινούμαστε κι εμείς. Η εικόνα δεν είναι διόλου όμορφη: χώρες όπου οι πλούσιοι ζουν σε περιφραγμένες κοινότητες, όπου τους υπηρετούν ορδές χαμηλόμισθων εργαζομένων, ασταθή πολιτικά συστήματα όπου οι λαϊκιστές υπόσχονται στις μάζες μια καλύτερη ζωή, μόνο και μόνο για να τις απογοητεύσουν. Το σημαντικότερο, ίσως, είναι η απουσία ελπίδας. Στις χώρες αυτές οι φτωχοί γνωρίζουν ότι οι προοπτικές να γλιτώσουν απ' τη φτώχεια, πόσω μάλλον να φτάσουν στην κορυφή, είναι μηδαμινές. Αυτό δεν είναι κάτι για το οποίο πρέπει να μοχθήσουμε.

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζω την έκταση της ανισότητας στις Ηνωμένες Πολιτείες και το πώς επηρεάζει με διαφορετικούς τρόπους τη ζωή δισεκατομμυρίων ανθρώπων. Δεν περιγράφω μόνο πώς γινόμαστε μια όλο και πιο διχασμένη κοινωνία, αλλά και πώς πάψαμε να είμαστε η γη της ευκαιρίας που ήμασταν κάποτε. Εξετάζω τις ελάχιστες πιθανότητες ενός ατόμου που ανήκει εκ γενετής στην κατώτερη τάξη να φτάσει στην κορυφή, ή έστω στη μέση. Το επίπεδο ανισότητας και η απουσία ευκαιριών που παρατηρούμε σήμερα στις Ηνωμένες Πολιτείες δεν είναι πράγματα αναπόφευκτα, ούτε είναι η πρόσφατη επιδείνωσή τους απλώς το προϊόν αμειλικτων δυνάμεων της αγοράς. Σε επόμενα κεφάλαια θα περιγράψουμε τα αίτια αυτής της ανισότητας, καθώς και το κόστος για την κοινωνία, τη δημοκρατία και την οικονομία μας εξαιτίας αυτής της μεγάλης και διογκούμενης ανισότητας, και το τι μπορεί να γίνει για να την περιορίσουμε.

Η ΦΟΥΣΚΟΝΕΡΙΑ ΠΟΥ ΔΕΝ ΣΗΚΩΣΕ ΟΛΕΣ ΤΙΣ ΒΑΡΚΕΣ

Αν και οι Ηνωμένες Πολιτείες ήταν ανέκαθεν καπιταλιστική χώρα, η ανισότητα που τις χαρακτηρίζει –ή τουλάχιστον τα υψηλά τρέχοντα επίπεδά της– είναι κάτι καινούργιο. Πριν από τριάντα περίπου χρόνια, το 1% με τα μεγαλύτερα εισοδήματα εισέπραττε μόνο το 12% του εθνικού εισοδήματος.¹³ Αυτό το επίπεδο ανισότητας θα έπρεπε από μόνο του να είναι απαράδεκτο· έκτοτε, όμως, η ανισότητα έχει αυξηθεί εντυπωσιακά,¹⁴ με αποτέλεσμα το 2007 το μέσο εισόδημα μετά από φόρους του ανώτατου 1% να έχει φτάσει τα 1,3 εκατομμύρια δολάρια, ενώ του φτωχότερου 20% ανερχόταν σε μόλις 17.800 δολάρια.¹⁵ Το 1% με τα υψηλότερα εισοδήματα εισπράττει σε μία βδομάδα 40% περισσότερα απ’ όσα εισπράττει το 1/5 με τα χαμηλότερα εισοδήματα σε ένα χρόνο· το 0,1% με τα υψηλότερα εισοδήματα εισέπραξε σε μιάμιση μέρα περίπου όσα εισέπραξε το 90% με τα χαμηλότερα εισοδήματα σε ένα χρόνο· και το πλουσιότερο 20% από πλευράς εισοδήματος κέρδισε συνολικά *μετά* από φόρους περισσότερα απ’ όσα κέρδισαν όλοι μαζί όσοι ανήκουν στο 80% με τα χαμηλότερα εισοδήματα.¹⁶

Επί 30 χρόνια μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η Αμερική αναπτυσσόταν σαν ένα – αυξανόταν το εισόδημα κάθε τμήματος, και μάλιστα το εισόδημα όσων βρίσκονταν στη βάση αυξανόταν ταχύτερα από το εισόδημα εκείνων που βρίσκονταν στην κορυφή. Η μάχη που έδωσε η χώρα για την επιβίωσή της έφερε μια νέα αίσθηση ενότητας,

η οποία οδήγησε σε πολιτικές όπως το νομοσχέδιο για τους απόστρατους (GI Bill), που βοήθησε ώστε ενισχυθεί ακόμα περισσότερο η σύμπτυξη.

Όμως εδώ και 30 χρόνια γινόμαστε όλο και περισσότερο μια χώρα δύο ταχυτήτων· σαν να μην έφτανε που αυξάνονται ταχύτερα τα εισοδήματα στην κορυφή, στην πραγματικότητα μειώνονται τα εισοδήματα στη βάση. (Η τάση αυτή δεν ήταν μη αναστρέψιμη – για κάποιο διάστημα κατά τη δεκαετία του 1990 τα χαμηλότερα και μεσαία εισοδήματα τα πήγαν καλύτερα. Όπως όμως είδαμε, γύρω στο 2000 η ανισότητα άρχισε να αυξάνεται με ακόμα ταχύτερο ρυθμό.)

Τελευταία φορά που η ανισότητα πλησίασε τα ανησυχητικά επίπεδα τα οποία βλέπουμε σήμερα ήταν τα χρόνια πριν από τη Μεγάλη Οικονομική Κρίση της δεκαετίας του 1930. Η οικονομική αστάθεια που παρατηρήθηκε τότε και η αστάθεια που παρατηρήθηκε πιο πρόσφατα σχετίζονται στενά με αυτή τη διογκούμενη ανισότητα, όπως θα εξηγήσω στο κεφάλαιο 4.

Το πώς εξηγούνται αυτές οι κυμάνσεις, η υποχώρηση και το φούσκωμα της ανισότητας, είναι το θέμα των κεφαλαίων 2 και 3. Προς το παρόν απλώς επισημαίνουμε ότι η καταφανής μείωση της ανισότητας στο διάστημα από το 1950 μέχρι το 1970 οφειλόταν εν μέρει σε εξελίξεις στις αγορές, αλλά κυρίως σε κρατικές πολιτικές, όπως η βελτίωση της πρόσβασης στην ανώτατη εκπαίδευση που παρείχε το νομοσχέδιο για τους απόστρατους και το ιδιαίτερα προοδευτικό φορολογικό σύστημα που θεσπίστηκε κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Αντιθέτως, στα χρόνια μετά την «Επανάσταση Ρίγκαν» το χάσμα των εισοδημάτων της αγοράς διευρύνθηκε, ενώ, κατά τραγική ειρωνεία, την ίδια περίοδο καταργήθηκαν τα κρατικά κίνητρα που είχαν στόχο να μετριάσουν τις αδικίες της αγοράς, μειώθηκαν οι φόροι για τα ανώτερα εισοδήματα και περικόπηκαν τα προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας.

Οι δυνάμεις της αγοράς –οι νόμοι της προσφοράς και της ζήτησης– αναπόφευκτα παίζουν κάποιο ρόλο στον προσδιορισμό του βαθμού της οικονομικής ανισότητας. Όμως οι δυνάμεις αυτές επέδρασαν και σε άλλες ανεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες. Ακόμα και πριν από την έκρηξη της ανισότητας, που σηματοδότησε την πρώτη δεκαετία του αιώνα μας, οι Ηνωμένες Πολιτείες ήδη χαρακτηρίζονταν από μεγαλύτερη ανισότητα και μικρότερη εισοδηματική κινητικότητα σε σύγκριση με κάθε χώρα της Ευρώπης, καθώς και την Αυστραλία και τον Καναδά.

Οι τάσεις της ανισότητας μπορούν να αντιστραφούν. Κάποιες άλλες χώρες το έχουν καταφέρει. Η Βραζιλία είχε ένα από τα υψηλότερα επίπεδα ανισότητας στον κόσμο – όμως τη δεκαετία του 1990 συνειδητοποίησε τους κινδύνους, τόσο ως προς

τον κοινωνικό και πολιτικό διχασμό όσο και ως προς τη μακροπρόθεσμη οικονομική μεγέθυνση. Το αποτέλεσμα ήταν να προκύψει σε όλο το εύρος της κοινωνίας πολιτική συναίνεση: κάτι έπρεπε να γίνει. Επί προέδρου Ενρίκε Καρντόσο έγιναν τεράστιες αυξήσεις στις δαπάνες για την παιδεία, όπου περιλαμβάνονταν και ενισχύσεις για τους φτωχούς. Επί προέδρου Λουίζ Ινάσιο Λούλα ντα Σίλβα έγιναν κοινωνικές δαπάνες με στόχο τον περιορισμό της πείνας και της φτώχειας.¹⁷ Η ανισότητα περιορίστηκε, η οικονομική μεγέθυνση ενισχύθηκε,¹⁸ και η κοινωνία έγινε σταθερότερη. Η Βραζιλία εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη ανισότητα σε σύγκριση με τις ΗΠΑ, όμως ενώ η Βραζιλία πασχίζει, με αρκετή επιτυχία, να βελτιώσει τη δυσάρεστη θέση των φτωχών και να περιορίσει το χάσμα ανάμεσα στα εισοδήματα των φτωχών και των πλούσιων, η Αμερική έχει αφήσει την ανισότητα να διογκώνεται και τη φτώχεια να θεριεύει.

Το ακόμα χειρότερο είναι ότι, όπως θα δείξουμε στη συνέχεια, η πολιτική του κράτους έπαιξε κεντρικό ρόλο στη δημιουργία της ανισότητας στις Ηνωμένες Πολιτείες. Αν θέλουμε να αντιστρέψουμε τις τάσεις της ανισότητας θα πρέπει να αντιστρέψουμε και κάποιες από τις πολιτικές που συνέβαλαν ώστε να γίνει η Αμερική η πλέον διχασμένη από οικονομικής άποψης ανεπτυγμένη χώρα και, πέρα απ' αυτό, να λάβουμε περαιτέρω μέτρα για να περιορίσουμε τις ανισότητες που προκύπτουν από μόνες τους λόγω των δυνάμεων της αγοράς.

Κάποιοι υποστηρικτές του σημερινού επιπέδου ανισότητας διατείνονται ότι, αν και δεν είναι αναπόφευκτο, κάθε προσπάθεια αντιμετώπισής του θα ήταν υπερβολικά δαπανηρή. Πιστεύουν ότι, για να κάνει τα θαύματά του ο καπιταλισμός, η υψηλή ανισότητα είναι ένα αναπόφευκτο, ακόμα και απαραίτητο χαρακτηριστικό της οικονομίας. Άλλωστε όσοι εργάζονται σκληρά πρέπει να ανταμείβονται, αν θέλουμε να καταβάλουν την προσπάθεια και να πραγματοποιήσουν τις επενδύσεις από τις οποίες θα ωφεληθούν όλοι. Κάποια ανισότητα είναι πράγματι αναπόφευκτη. Κάποια άτομα θα εργαστούν σκληρότερα και περισσότερο από άλλα, και κάθε οικονομικό σύστημα που λειτουργεί σωστά πρέπει να τα ανταμείβει για τις προσπάθειές τους. Όμως αυτό το βιβλίο δείχνει ότι τόσο η έκταση της ανισότητας στη σημερινή Αμερική όσο και ο τρόπος με τον οποίο αυτή προκύπτει στην πραγματικότητα υπονομεύουν την οικονομική μεγέθυνση και βλάπτουν την αποδοτικότητα. Αυτό οφείλεται εν μέρει στο ότι μεγάλο μέρος της ανισότητας στην Αμερική είναι αποτέλεσμα στρεβλώσεων της αγοράς, καθώς υπάρχουν κίνητρα που δεν αποσκοπούν στη δημιουργία νέου πλούτου, αλλά στην απόσπασή του από άλλους. Άρα δεν προκαλεί έκπληξη το ότι η μεγέθυνση

της οικονομίας μας ήταν εντονότερη σε περιόδους κατά τις οποίες η ανισότητα βρισκόταν σε χαμηλότερα επίπεδα, και κατά τις οποίες αναπτυσσόμασταν όλοι μαζί.¹⁹ Αυτό δεν ισχύει μόνο για τις δεκαετίες μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά και για ακόμα πιο πρόσφατες εποχές, κατά τη δεκαετία του 1990.²⁰

Διοχέτευση του οφέλους προς τα κάτω

Όσοι συνηγορούν υπέρ της ανισότητας –και είναι πολλοί– υποστηρίζουν την αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή δίνοντας περισσότερα χρήματα στην κορυφή θα ωφεληθούν όλοι, εν μέρει επειδή αυτό θα οδηγήσει σε περισσότερη ανάπτυξη. Πρόκειται για μια ιδέα που ονομάζεται οικονομική πολιτική της διοχέτευσης του οφέλους προς τα κάτω (*trickle down economics*). Κρατάει από παλιά – και έχει επίσης αποδειχθεί ψευδής από παλιά. Όπως είδαμε, η αυξημένη ανισότητα δεν ενίσχυσε την οικονομική μεγέθυνση, ενώ οι περισσότεροι Αμερικανοί είδαν στην πραγματικότητα τα εισοδήματά τους να μειώνονται ή να μένουν στάσιμα. Αυτό που βιώνουν οι ΗΠΑ εδώ και μερικά χρόνια είναι το αντίθετο της διοχέτευσης του οφέλους προς τα κάτω: τα πλούτη που συσσωρεύονται στην κορυφή προκύπτουν *σε βάρος* όσων βρίσκονται από κάτω.²¹

Μπορούμε να παρομοιάσουμε τα όσα συμβαίνουν με μια πίτα. Αν η πίτα μοιραζόταν ισομερώς, όλοι θα έπαιρναν ένα κομμάτι ίδιου μεγέθους, άρα το πλουσιότερο 1% θα έπαιρνε το 1% της πίτας. Στην πραγματικότητα παίρνει ένα πολύ μεγάλο κομμάτι, σχεδόν το ένα πέμπτο της πίτας. Αλλά αυτό σημαίνει ότι κάθε άλλος παίρνει ένα πολύ μικρότερο κομμάτι.

Όσοι, βέβαια, πιστεύουν στην οικονομική πολιτική της διοχέτευσης του οφέλους προς τα κάτω κάνουν λόγο για πολιτική της ζηλοφθονίας. Δεν θα πρέπει –λένε– να κοιτάμε το σχετικό, αλλά το απόλυτο μέγεθος των κομματιών. Όταν δίνουμε περισσότερα στους πλούσιους αυξάνεται το μέγεθος της πίτας, άρα παρ' όλο που οι φτωχοί και οι μικρομεσαίοι παίρνουν μικρότερο *μερίδιο* από την πίτα, το κομμάτι που παίρνουν έχει μεγαλώσει. Μακάρι να ήταν έτσι, αλλά δεν είναι. Στην πραγματικότητα ισχύει το αντίστροφο: όπως επισημίναμε, κατά την τρέχουσα περίοδο αύξησης της ανισότητας η οικονομική μεγέθυνση είναι βραδύτερη – και το μέγεθος του κομματιού που δίνεται στους περισσότερους Αμερικανούς συρρικνώνεται.²²

Οι νεαροί άντρες (ηλικίας 25-34 ετών) με χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο αντιμετωπίζουν ακόμα μεγαλύτερη δυσπραγία: όσοι έχουν βγάλει μόνο το γυμνάσιο είδαν τα

πραγματικά τους εισοδήματα να μειώνονται πάνω από 25% εδώ και 25 χρόνια.²³ Αλλά ακόμα και νοικοκυριά με άτομα που κατέχουν πανεπιστημιακούς ή και ανώτερους τίτλους δεν τα πάνε καθόλου καλά – το διάμεσο εισόδημά τους (αναπροσαρμοσμένο με βάση τον πληθωρισμό) μειώθηκε κατά το ένα δέκατο στο διάστημα 2000-2009.²⁴ (Το διάμεσο εισόδημα είναι το εισόδημα στο οποίο οι μισοί έχουν εισόδημα μεγαλύτερο απ’ αυτό το νούμερο, και οι άλλοι μισοί μικρότερο).

Παρακάτω θα δείξουμε ότι, ενώ η οικονομική πολιτική της διοχέτευσης του οφέλους προς τα κάτω δεν φέρνει αποτέλεσμα, η οικονομική πολιτική της διοχέτευσης του οφέλους προς τα πάνω μπορεί να φέρει αποτέλεσμα: όλοι –ακόμα και όσοι βρίσκονται στην κορυφή– μπορεί να ωφεληθούν δίνοντας περισσότερα σε όσους βρίσκονται στη βάση και στη μέση.

Ένα στιγμιότυπο της ανισότητας στην Αμερική

Με απλά λόγια, η ιστορία της Αμερικής έχει ως εξής: οι πλούσιοι γίνονται πλουσιότεροι, οι πλουσιότεροι μεταξύ των πλούσιων γίνονται ακόμα πιο πλούσιοι,²⁵ οι φτωχοί γίνονται φτωχότεροι και πολυπληθέστεροι, ενώ η μεσαία τάξη αποδεκατίζεται. Τα εισοδήματα της μεσαίας τάξης μένουν στάσιμα ή μειώνονται, και η διαφορά ανάμεσα σε αυτήν και τους πραγματικά πλούσιους διευρύνεται.

Οι διαφορές στο οικογενειακό εισόδημα σχετίζονται με διαφορές στις αμοιβές της εργασίας, καθώς και στον πλούτο και το εισόδημα του κεφαλαίου – η δε ανισότητα ενισχύεται και στις δύο περιπτώσεις.²⁶ Όπως αυξάνεται συνολικά η ανισότητα, έτσι αυξάνονται και οι ανισότητες ως προς τα ημερομίσθια και τους μισθούς. Παραδείγματος χάρη, εδώ και τρεις δεκαετίες τα άτομα με χαμηλά ημερομίσθια (στο φτωχότερο 90%) είδαν τα ημερομίσθιά τους να αυξάνονται μόλις 15% περίπου, ενώ τα άτομα που ανήκουν στο πλουσιότερο 1% απήλαυσαν μια αύξηση σχεδόν 150%, οι δε αμοιβές των ατόμων που ανήκουν στο πλουσιότερο 0,1% αυξήθηκαν πάνω από 300%.²⁷

Στο μεταξύ, οι μεταβολές στην εικόνα του πλούτου είναι ακόμα πιο θεαματικές. Κατά την εικοσιπενταετία που προηγήθηκε της κρίσης, και ενώ όλοι πλούτιζαν, οι πλούσιοι πλούτιζαν με πολύ ταχύτερο ρυθμό. Όπως επισημίναμε, ωστόσο, μεγάλο μέρος του πλούτου της κατώτερης και μεσαίας τάξης, οι οποίες βασιζόνταν στις αξίες των σπιτιών τους, ήταν πλούτος-φάντασμα –βασισμένος σε διογκωμένες τιμές κατοικιών– και, ενώ όλοι βγήκαν χαμένοι μεσοσύσης της κρίσης, όσοι βρίσκονταν

στην κορυφή σύντομα ανέκαμψαν, πράγμα που δεν συνέβη με τους φτωχούς και τους μικρομεσαίους. Ακόμα και μετά την απώλεια πλούτου που υπέστησαν οι εύποροι όσο έπεφταν οι τιμές των μετοχών κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Ύφεσης, το πλουσιότερο 1% των νοικοκυριών είχε 225 περισσότερα πλούτη από τον τυπικό Αμερικανό, αναλογία σχεδόν διπλάσια από εκείνη του 1962 ή του 1983.²⁸

Με δεδομένη την ανισοκατανομή του πλούτου, ουδείς εκπλήσσεται που όσοι βρίσκονται στην κορυφή λαμβάνουν τη μερίδα του λέοντος σε ό,τι αφορά τα εισοδήματα του κεφαλαίου – πριν από την κρίση, το 2007, γύρω στο 57% κατέληγε στο πλουσιότερο 1%.²⁹ Ούτε μας εκπλήσσει το γεγονός ότι όσοι ανήκουν στο πλουσιότερο 1% εισέπραξαν ακόμα μεγαλύτερο μερίδιο από την αύξηση των εισοδημάτων κεφαλαίου κατά την περίοδο μετά το 1979 –γύρω στα επτά όγδοα–, ενώ όσοι ανήκουν στο φτωχότερο 95% δεν εισέπραξαν ούτε το 3% της αύξησης αυτής.³⁰

Αυτά τα γενικά νούμερα, όσο ανησυχητικά και αν είναι, αδυνατούν να απεικονίσουν τις τρέχουσες ανισότητες με αρκετή γλαφυρότητα. Ένα ακόμα πιο χτυπητό παράδειγμα του βαθμού ανισότητας είναι η περίπτωση της οικογένειας Walton: οι έξι κληρονόμοι της αυτοκρατορίας των εκπαιδευτικών καταστημάτων Wal-Mart ελέγχουν πλούτο 69,7 δισεκατομμυρίων δολαρίων, που ισοδυναμεί με τον πλούτο του φτωχότερου 30% της κοινωνίας των ΗΠΑ. Τα νούμερα μπορεί να μην είναι τόσο εκπληκτικά όσο φαίνεται, απλώς και μόνο επειδή ο πλούτος των ανθρώπων που βρίσκονται στον πάτο είναι ελάχιστος.³¹

Πόλωση

Η Αμερική πάντα θεωρούσε εαυτή χώρα της μεσαίας τάξης. Κανείς δεν θέλει να πιστεύει ότι είναι προνομιούχος, και κανείς δεν θέλει να πιστεύει ότι η οικογένειά του συγκαταλέγεται στους φτωχούς. Τα τελευταία χρόνια, όμως, η μέση τάξη της Αμερικής έχει αποδεκατιστεί, καθώς οι «καλές» δουλειές της μεσαίας τάξης –που απαιτούν ένα μέτριο επίπεδο δεξιοτήτων, όπως οι θέσεις εργάτη αυτοκινητοβιομηχανίας– φαίνονταν να περιορίζονται αισθητά σε σύγκριση με τις θέσεις εργασίας στη βάση, που απαιτούν ελάχιστες δεξιότητες, και στην κορυφή, που απαιτούν πολύ υψηλότερα επίπεδα δεξιοτήτων. Οι οικονομολόγοι ονομάζουν αυτό το φαινόμενο «πόλωση» του εργατικού δυναμικού.³² Στο κεφάλαιο 3 θα εξετάσουμε κάποιες από τις θεωρίες που εξηγούν γιατί συμβαίνει αυτό, και τι μπορεί να γίνει γι' αυτό.

Η εξάλειψη των καλών θέσεων εργασίας σημειώθηκε κατά την τελευταία εικοσιπενταετία και, διόλου απροσδόκητα, παράλληλα μειώθηκαν οι αμοιβές τέτοιων θέσεων, ενώ αυξήθηκε η διαφορά ανάμεσα στις αμοιβές της κορυφής και τις αμοιβές της μεσαίας τάξης.³³ Η πόλωση του εργατικού δυναμικού σημαίνει ότι ενώ περισσότερο χρήμα κινείται προς την κορυφή, περισσότεροι άνθρωποι κινούνται προς τον πάτο.³⁴

Η ΜΕΓΑΛΗ ΥΦΕΣΗ ΕΠΙΔΕΙΝΩΝΕΙ ΑΚΟΜΑ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟ ΤΗ ΔΥΣΠΡΑΓΙΑ

Ο οικονομικός διχασμός των ΗΠΑ έχει προσλάβει τόσο μεγάλες διαστάσεις, ώστε είναι δύσκολο για όσους ανήκουν στο πλουσιότερο 1% να φανταστούν πώς είναι η ζωή στον πάτο – και, σε ολοένα μεγαλύτερο βαθμό, και στη μέση. Ας αναλογιστούμε την περίπτωση ενός νοικοκυριού με δύο παιδιά και έναν μόνο εργαζόμενο. Ας υποθέσουμε ότι ο εργαζόμενος βρίσκεται σε καλή κατάσταση από πλευράς υγείας και καταφέρνει να εργάζεται 40 ολόκληρες ώρες την εβδομάδα (η μέση εργάσιμη εβδομάδα του Αμερικανού εργάτη είναι μόλις 34 ώρες)³⁵ με ωρομίσθιο λίγο πάνω από το βασικό: ας πούμε γύρω στα 8,50 δολάρια την ώρα, έτσι ώστε αφού πληρώσει τις εισφορές κοινωνικής ασφάλισης να βγάζει 8 δολάρια την ώρα, εισπράττοντας έτσι 16.640 δολάρια για τις 2.080 ώρες που εργάζεται. Ας υποθέσουμε ότι δεν πληρώνει φόρο εισοδήματος, αλλά ο εργοδότης του τον χρεώνει 200 δολάρια το μήνα για ασφάλιση υγείας ολόκληρης της οικογένειάς του, και καλύπτει τα υπόλοιπα 550 δολάρια του μηνιαίου κόστους της ασφάλισης αυτής. Έτσι οι καθαρές αποδοχές του διαμορφώνονται στα 14.240 δολάρια ετησίως. Αν είναι τυχερός ίσως καταφέρει να βρει ένα διαμέρισμα με δύο υπνοδωμάτια με 700 δολάρια το μήνα (όπου συμπεριλαμβάνεται και το κόστος των υπηρεσιών κοινής ωφέλειας). Άρα του μένουν 5.840 δολάρια για να καλύψει όλες τις άλλες οικογενειακές δαπάνες του έτους. Όπως οι περισσότεροι Αμερικανοί, μπορεί να θεωρεί ότι το αυτοκίνητο είναι απαραίτητο: η ασφάλεια, η βενζίνη, η συντήρηση και η απόσβεση του οχήματος φτάνουν άνετα τα 3.000 δολάρια. Απομένουν, λοιπόν, στην οικογένεια 2.840 δολάρια – λιγότερο από 2 δολάρια ημερησίως κατ' άτομο – για να καλύψει στοιχειώδη έξοδα όπως η τροφή και η ένδυση, για να μην αναφερθούμε σε πράγματα που δίνουν αξία στη ζωή, όπως η ψυχαγωγία. Αν κάτι πάει στραβά δεν υπάρχει «μαξιλαράκι», τελεία και παύλα.